

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN
KREDİTLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ BANKLARIN ÜNVANLI HƏDƏFLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Məmmədov Vüqar Mustafa oğlu

BAKİ – 2020

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
“_____”imza
“_____” 20__-ci il

“KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN
KREDİTLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ BANKLARIN ÜNVANLI HƏDƏFLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 050403-Maliyyə

İxtisaslaşma: Bank işi

Qrup: 602

Magistrant:
Məmmədov Vüqar Mustafa oğlu
_____imza

Elmi rəhbər:
i.ü.f.d., Bələdov Elnur Şakir oğlu
_____imza

Proqram rəhbəri:
i.e.n., dosent İ.Z.Seyfullayev
_____imza

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar
Atakişi oğlu
_____imza

BAKİ – 2020

Elm Andı

Mən, Məmmədov Vüqar Mustafa and içirəm ki, “Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin kreditləşdirilməsində bankların ünvanlı hədəfləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN KREDİTLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ BANKLARIN ÜNVANLI HƏDƏFLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Azərbaycanda sahibkarlığın müxtəlif formalarının o cümlədən: kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsində bankların rolunun artırılması aktual həkəb edirr. Ona görə ölkədə gedən əsaslı iqtisadi və sosial islahatlar şəraitində kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında bank kreditlərinin rolunun artırılması və onun səmərəliyinin yüksəldilməsi istiqamətində elmi araşdırmaların aparılması olduqca zəruridir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqat işinin əsas məqsədi kiçik və orta sahibkarlığın kreditləşməsi, onun qiymətləndirilməsi, ayrı-ayrı işçi kateqoriyalarıyla müqayisədə müəyyən üsullar, səlahiyyətlər, funksiyaları çərçivəsində aparılan işlərin öyrənilməsidir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiya işinin yazılmasında araşdırma və qarşılaşdırma, eyni zamanda da kəskin və konkret metodlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqat üsulu kimi mövzu bütöv götürülmüş və sonra fəsillərə bölünərək ayrılıqda təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiyanın informasiya bazasının əsasını kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin kreditləşdirilməsi mexanizminin təhlili sahəsində yerli və xarici nəzəriyyəçilərin ədəbiyyatları, məqalələr, eyni zamanda da bu sahədə hazırlanmış elmi çıxışlar təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi üçün dolğun və tam məlumatın olmaması tədqiqat işinin məhdudiyyətlərini formalaşdırır.

Tədqiqatın yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir: banklarda kiçik və orta sahibkarlığın kreditləşməsi ilə bağlı mövcud elmi bilikləri sistemləşdirilməsi; bu kreditləşmə ilə bağlı problemləri müəyyən edilməsi və onların həlli yollarını göstərilməsi; mövcud olan elmi yanaşmalardan çıxış edərək müvafiq təkliflər irəli sürülməsi.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: İşin elmi-praktiki əhəmiyyəti kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin kreditləşdirilməsi aparən bankların fəaliyyətində və bu subyektlər ilə iqtisadi və kommərsiya əlaqələrin təşkil olunmasında və bu əlaqələrin təkmilləşdirilməsində istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: kiçik, orta, sahibkarlıq, kreditləşdirilməsi

TARGET TARGETS OF BANKS IN CREDITING SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURS

Summary

Relevance of the research: Increasing the role of banks in the development of various forms of entrepreneurship in Azerbaijan, including small and medium enterprises, is urgent. Therefore, in the context of fundamental economic and social reforms in the country, it is very important to conduct scientific research to increase the role of bank loans in the development of small and medium enterprises and increase its efficiency.

The purpose of the research: The main purpose of the research is to study the crediting of small and medium enterprises, its evaluation, the work carried out within certain methods, powers, functions in comparison with different categories of employees.

Research methods used: Research and comparison, as well as sharp and concrete methods were used in writing the dissertation. As a research method, the topic was taken in its entirety and then divided into chapters and analyzed separately.

Research database: The basis of the dissertation database is the literature, articles of local and foreign theorists in the field of analysis of the mechanism of lending to small and medium enterprises, as well as scientific speeches prepared in this field.

Limitations of the study: The lack of complete and complete information for a comprehensive assessment of the activities of small and medium-sized businesses in our country forms the limitations of research.

Novelty and practical results of the research: The scientific novelty of the research consists of: systematization of the existing scientific knowledge related to lending to small and medium enterprises in banks; identification of problems related to this lending and indication of ways to solve them; to make appropriate proposals based on existing objective, scientific approaches.

Areas where the results can be used: The scientific and practical significance of the work can be used in the activities of banks engaged in lending to small and medium enterprises and in the organization and improvement of economic and commercial relations with these entities.

Keywords: small, medium, entrepreneurship, lending

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	7
I FƏSİL. ÖLKƏNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA SAHİBKARLIĞIN ROLU VƏ KREDİTLƏŞDİRİLMƏSİ ZƏRURİLİYİ	
1.1. Sahibkarlıq fəaliyyətinin sosial-iqtisadi məzmunu və məqsədi.....	10
1.2. Sahibkarlığın formaları və onların spesifik xüsusiyyətləri və kreditləşdirilməsi zəruriliyi.....	17
1.3. Sahibkarlığın kreditləşməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodikası.....	24
II FƏSİL.KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN KREDİTLƏŞMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ	
2.1.Kiçik və orta sahibkarlığın kreditləşməsinin spesifik xüsusiyyətləri və təhlili.....	3
2	
2.2. Sahibkarlıq fəaliyyətinin kreditləşdirilməsi mexanizminin hüquqi təminatı.....	36
2.3.İqtisadiyyatın inkişafında kiçik və orta biznesin rolunun artırılması.....	46
III FƏSİL. KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN KREDİTLƏŞDİRİLMƏSİ MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ	
3.1. Kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin kreditləşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	54
3.2. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi	60
NƏTİCƏ.....	70
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	72
CƏDVƏLLƏRİN SİYAHISI	75
ŞƏKİLLƏRİN SİYAHISI.....	75

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Yeni iqtisadi münasibətlər sistemində bankların kiçik və orta sahibkarlığın kreditləşməsində əsas məqsəd onların maliyyə imkanlarının artırılması və iqtisadi potensialından səmərəli şəkildə istifadə edilməsindən ibarətdir. Azərbaycanda sahibkarlığın müxtəlif formalarının eyni zamanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsində bankların rolunun artırılması xüsusi aktuallıq kəsb edir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin kreditləşməsi müəssisə və təşkilatların təsərrüfat fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına, onların xüsusi və cəlb edilmiş maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə edilməsinə mühüm təsiri var.

Ona görə ölkədə gedən əsaslı iqtisadi və sosial islahatlar şəraitində kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında bank kreditlərinin rolunun artırılması və onun səmərəliyinin yüksəldilməsi istiqamətində elmi araşdırmaların aparılması olduqca zəruridir. Bu baxımdan seçdiyim dissertasiya işi aktual mövzuya həsr olunmuşdur.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Kiçik və orta sahibkar subyektlərinin dəyərləndirilməsində kreditləşmənin rolu və əhəmiyyəti bir sıra iqtisadçı alimlər, eləcə də bu sahənin mütəxəssisləri, o cümlədən də Ермаков С.Л., Беляев М.К., Залшупин А.С., Goldthwaite R.A., (<https://en.wikipedia.org>) Hoggson, N.F. və digərləri tərəfindən geniş və əhatəli tədqiq olunmuşdur. Respublikamızda kiçik və orta biznes fəaliyyətinin təşkil və inkişaf etdirilməsi problemlərinin tədqiqi və araşdırılmasında Manafov.Q.N., Hüseynli İ.Q., İmanov Ə.Ş., Əlirzayev Ə.Q. və digər iqtisadçı alimlərin xidmətlərini qeyd etməklə bərabər kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında bank kreditlərinin rolunun tədqiqinə kifayət qədər yer verilmədiyini də göstərmək lazımdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat işinin başlıca məqsədi kiçik və orta sahibkarlıq kreditləşməsi, onun qiymətləndirilməsi, ayrı-ayrı işçi kateqoriyalarıyla müqayisədə müəyyən üsullar, səlahiyyətlər, funksiyalar çərçivəsində aparılan işlərin öyrənilməsidir. Bu, kiçik və orta sahibkarlığın kreditləşməsi prosesinin hal-hazırkı vəziyyətini və gələcək perspektivlərini müqayisəli şəkildə qiymətləndirməyi, problemə müasir qaydada yanaşmağı tələb edir.

Tədqiqat işinin predmeti və obyektı: Tədqiqatın predmeti kiçik və orta sahibkarlığın kreditləşdirilməsi prosesində həmin subyektlərlə banklar arasında yaranan iqtisadi münasibətlər və onların təkmilləşdirilməsi məsələlərindən ibarətdir. Kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətini icra olunan subyektlər və onların biznes fəaliyyətini kreditləşdirən bank sistemi tədqiqatın obyektini təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiyanın yazılmasında araşdırma və qarşılaşdırma, eyni zamanda da kəskin və konkret metodlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqat üsulu kimi mövzu bütöv şəkildə götürülmüş və sonra fəsillərə bölünərək ayrılıqda təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: İşin informasiya bazasının əsasını kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin kreditləşdirilməsi mexanizminin təhlili sahəsində yerli və xarici nəzəriyyəçilərin ədəbiyyatları, məqalələr, eyni zamanda da bu sahədə hazırlanmış elmi çıxışlar təşkil edir.. Tədqiqat işinin yazılmasında internet məlumatları ehtiyatlarının da məlumatlarından kifayət qədər istifadə olunmaqdadır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatda ölkəmizdə kiçik, orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi üçün dolğun və tam məlumatın olmaması işin məhdudiyyətlərini formalaşdırır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Hər bir tədqiqat işinin uğurla yerinə yetirilməsində işin məqsəd və vəzifələrinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Verilən mövzunu tədqiq edərkən aşağıdakı vəzifələri müəyyən etmişik: Banklarda kiçik və orta sahibkarlığın kreditləşməsi ilə bağlı mövcud elmi bilikləri sistemləşdirmək;

Banklarda kiçik və orta sahibkarlığın kreditləşməsi ilə bağlı problemləri müəyyən etmək və onların həlli yollarını göstərmək;

Dissertasiya işinin elmi təcrübi əhəmiyyətini əsaslandırmaq;

Kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin kreditləşdirilməsinə dair statistik məlumatları toplamaq ,sistemləşdirmək və təhlil etmək.Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiqi sahələri.

Buraxılış işinin sonunda aparılmış təhlil və araşdırmaların yekununda əldə edilmiş nəticələr təqdim edilir.

İşin elmi-praktiki əhəmiyyəti kiçik və orta sahibkarlıq sahələrinin kreditləşdirilməsi aparan bankların fəaliyyətində və bu subyektlər ilə iqtisadi və kommersiya əlaqələrin təşkil olunmasında və bu əlaqələrin təkmilləşdirilməsində istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. ÖLKƏNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA SAHİBKARLIĞIN ROLU VƏ KREDİTLƏŞDİRİLMƏSİ ZƏRURİLİYİ

1.1. Sahibkarlıq fəaliyyətinin sosial-iqtisadi məzmunu və məqsədi

Əvvəlcə qeyd edilməlidir ki, sahibkarlıq iqtisadiyyatda əsas tədqiqat obyektlərindən biridir. Həm də bazar iqtisadiyyatında vacib bir hərəkətverici qüvvədir. Ümumiyyətlə, sahibkarlıq fəaliyyətinin qurulması dünya iqtisadiyyatında kapitalizmin daha sürətlə inkişaf etməyə başladığı və orta əsrlərə gedib çıxır indi yüksək inkişaf mərhələsinə çatıb. Müxtəlif ədəbiyyatlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif şərtləri və tərifləri verilmişdir.

Ümumiyyətlə, sahibkar iqtisadi yaradıcılıq, təşkilatçılıq bacarığı, mürəkkəb bazar mühitində dəqiq və məhsuldar qərarlar qəbul edən, ağıllı risk və iqtisadi fəaliyyət göstərən bir şəxsdir. Bir sözlə, sahibkarlıq iqtisadi əlaqələrin konkret təzahürüdür. Bu, ictimaiyyətin maddi və mənəvi potensialının artırılması üçün xüsusi bir zəmin yaradır.

Sahibkarlıq daha çox sahibkarlıq azadlığı və qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərlə əlaqəlidir. Sahibkarlara iqtisadi qaynaqlara sahib olmaq və bu çərçivədə müəyyən məmumat və xidmətlər istehsal etmək, kredit fəaliyyəti ilə məşğul olmaq, tərəfdaş tapmaq və müəyyən müqavilə bağlamaq, maliyyə, kredit, investisiya əməliyyatları aparmaq, sərbəst rəqabətdə iştirak etmək imkanı verir. Əsasən sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas subyekti sahibkardır.

Sahibkar bir istehlakçıya iki yolla təsir edə bilər: Birincisi, istehlakçının ehtiyaclarını nəzərə almaq; İkincisi, istehlakçının diqqətini sahibkarla əlaqələndirməkdir. Bu vəziyyətdə sahibkar istehlakçının xəbəri olmadan ənənəvi məhsullar deyil, yeni məhsullar istehsal edir. İstehlakçı bilmədən bazarda yeni məhsullar görür.

Ümumi məzmunca demək əhəmiyyətlidir ki, sahibkar yeganə varlıq hesab edilə bilməz. Hər halda, əsas qarşı tərəf və dövlətlə qarşılıqlı əlaqədə olmalıdır. Ümumiyyətlə, sahibkarlıq iqtisadi və sosial-iqtisadi proseslərin tərkibindədir. Ümumi iqtisadi hisələrdə olduğu kimi, eyni məsələlər də sahibkarlıq fəaliyyətində

iştirak edir. İstehsal prosesinin təşkilatçısı, alıcılar, işçilər və dövlət qeyd edilməlidir. Hökumətin bu sahənin inkişafına verdiyi dəstək diqqətdən yayınmayıb.

Sahibkarlığın inkişafını yaxşılaşdırmaq üçün hökumət bu sahədə kadrların peşə hazırlığını artırmaq üçün təhsil funksiyasını üzərinə götürür. Hökumət yeni fəaliyyətə başlayan sahibkarlara maliyyə dəstəyi və yardım göstərir. Əksər hallarda, bu iş xidmət edən və kömək edən bir çox strukturun, habelə onlar üçün lazımi avadanlıqların yaradılmasını öhdəsinə götürür. Müəssisələr arasındakı əlaqə işin iqtisadi fəaliyyətini müəyyənləşdirir və bir-biri ilə birbaşa mütənasib hesab olunur. Bir sıra iqtisadi proseslərdən fərqli olaraq sahibkarlıq prosesi özünəməxsus xüsusiyyətə malikdir.

Yuxarıda göstərilənlərdən nəticə çıxara bilər ki, məhz sahibkarlar sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas subyektləridir. Ümumiyyətlə, onların əsas vəzifəsi fəaliyyətlərinin səmərəliliyini artırmaqla yüksək qazanc əldə etməkdir. Biznesin aparılmasının əsas şərtlərindən biri sosial şəraitin mövcudluğudur. Mövcud vəziyyətdən, ilk növbədə, bazar və bazar münasibətlərinin şəxsən sahibkardan azad olması lazımdır. İş mühiti sosial-iqtisadi vəziyyətdir və iqtisadi azadlıq dərəcəsini, bir sahibkar ordusunun mövcudluğunu, bazar münasibətləri elementlərinin suverenliyini, sahibkarlıq kapitalı yaratmaq qabiliyyətini və lazımi mənbələrdən istifadə etmək qabiliyyətini əks etdirir.

İş mühiti çox yönlü bir fəaliyyətdir. Sahibkarlıq mühiti bu baxımdan aşağıdakı ünsürləri özündə cəmləşdirir : ictimai-iqtisadi və sosial-iqtisadi vəziyyətin dəyişilməsi ; milli psixologiyanın və şəraitin dəyişilməsi ; sahibkarlığın inkişafına stimül verilməsi barədə və buna uyğun olaraq sahibkarlıq infrastrukturunun yaradılmasına dair bir sıra milli proqramların qəbul edilməsi və s. (Ə.Ş.İmanov, 2009:s.333).

Hüquqi mühit peşəkar sahibkarların fəaliyyət göstərməsi məqsədi ilə sahibkarın özfəaliyyətində yüksək göstəricilər əldə olunması üçün iqtisadi proseslərin subyektlərinin işgüzar fəallığını nizamalayan qanunvericilik aktlarının mövcud olmasıdır (Hüseynli İ.Q., 2009:s.435).

Sahibkarlıq mühiti sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsində vacib olan bir sıra hallar kimi qəbul edilir. Ümumiyyətlə, iş mühitini xarici və daxili olaraq ayırmaq mümkündür. Xarici iş mühitinin vəziyyəti müəyyən dərəcədə ölkədə və başqa yerlərdə sahibkarlığın inkişafına təsir göstərir.

Bu mühit, ölkədəki və bölgədəki iqtisadi vəziyyət, dövlətin və ictimaiyyətin sabitliyini təyin edən siyasi vəziyyət, qanunla müəyyən edilmiş sahibkarların vəzifələri və vəzifələri, dövlət sahibkarlığının dəstəklənməsi, əhəlinin alıcılıq qabiliyyətini əks etdirən sosial-iqtisadi şərtlər, işsizlik və texnoloji mühit və s. daxildir. Mahiyyətcə uğurlu sahibkarlığın əsaslarından biri olan yerli iş mühiti ümumiyyətlə subyektivdir.

Buna görə də birbaşa sahibkarın özündən asılıdır. Daxili iş mühitində kifayət qədər şəxsi kapital, biznesin institusional hüquqi formasının düzgün seçimi, iş seçimi, bazar araşdırması və müntəzəm marketinq araşdırmaları, kadr seçimi və kadrların idarə edilməsi, işgüzar məxfiliyin qorunması mexanizmi və s. daxildir.

Buradan belə bir düşüncə formalaşdırıla bilər ki, sahibkarlıq funksiyalarının reallaşdırılması biznes mühitində onun elementlərinin təsiri altında baş verir. Müasir iqtisadi mənzərədə əsasən sahibkarın yerinə yetirdiyi funksiyaları aşağıdakı kimi qruplaşdırılır: - iqtisadi fəaliyyət üçün vacib hesab olunan bütün ehtiyatları toplayır və məhdud istehsal resurslarından effektiv istifadə edir;

- yerinə yetirilən vəzifələrinin həcmi və xarakteri ilə birbaşa əlaqəli qərarlar qəbul edir;

- yeni istehsal texnologiyaları və biznes növlərinin tətbiqi əsasında məhsullar yaradan yeni fikir və düşüncələri tətbiq edir;

Bütün digər şərtlər olduqda sahibkarlıq amili birbaşa qazanc əldə etmək üçün şərait yaradır. Başqa bir baxımdan deyə bilərik ki, sahibkarlıq amili digər amilləri birləşdirir və hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin bəzi spesifik xüsusiyyətlərini qeyd etmək mümkündür: iqtisadi aktivlərin müstəqilliyi, iqtisadi maraqlar və maddi maraqlar, iqtisadi məsuliyyət və risk. Yuxarıda göstərilən məlumatları nəzərə alaraq müəyyən etmək olar ki, sahibkarlıq fəaliyyəti öz iqtisadi

maraqları baxımından risk altındadır. Bu gün bəzi tədqiqatçılar qazanc əldə etməyə diqqət yetirirlər və bunu sahibkarlığın son məqsədi kimi görürlər.

Tədqiqatlar göstərir ki, sahibkarlıq yalnız qazanc əldə etməklə deyil, həm də dəyişən və böyüyən tələbatı ödəmək üçün iqtisadi prosesin təkrarlanması ilə əlaqədardır. Bu kontekstdə qeyd etmək lazımdır ki, hazırlama mərhələlərində istehsal həcmi artırmaq üçün xüsusi şərait yaradan sahibkarlıq, daim tələb dəyişikliklərini axtaran, istehsal prosesini təşkil edən və bu tələbi ödəmək üçün ən yaxşı yeniliklərə yönəlmiş kimi təsvir edilə bilər.

Sahibkarlıq hər hansı bir iş deyil, innovasiya, təşəbbüs, marketinq, istehsal və xidmət səviyyələrini xarakterizə edən kənd təsərrüfatının xüsusi bir formasıdır. İşini uğurla davam etdirmək istəyən istənilən şəxs işin təşkili və idarə edilməsini bilməli, risk səviyyəsinin minimuma endirilməsinin vacibliyini başa düşməli və onu həyata keçirmək üçün ciddi səy göstərməlidir.

Bugünkü bazar iqtisadiyyatı zamanı çox ölkələrdə, eyni zamanda ölkəmizdə də sahibkar yüksək bacarıqlara malik olmalıdır - istehsalda ehtiyatlardan səmərəli istifadə etməli, cəsarətli yeni qərarlar qəbul edən, artan istehsal, risk və işgüzar zəka.

Məsuliyyətə və yeniliyə əsaslanan sahibkarlıq yüksək gəlir əldə etməyə yönəlmiş iqtisadi fəaliyyətin xüsusi bir növüdür. Sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- bu və ya digər məqsədə sahibkarlıq kapitalının, maliyyə və maddi resursların ayrılması nəticəsində əldə edilən mənfəət
- vətəndaşların, cəmiyyətin, bölgənin, ölkənin xüsusi ehtiyaclarını ödəmək;
- geniş bir mühitə sahib olmaqdır çünki istehsalın genişlənməsi və yeni bazarların
- qazanılması üçün pul yığılması- işçilərinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması- istehsal etdiyi məhsula tələbın optimallaşdırılması
- cəmiyyətin mənəvi və mədəni ehtiyaclarının yaxşılaşdırılmasına dəstək
- məqsədə çatmaq üçün mövcud və sahibkarlıq fəaliyyətinin həqiqi problemlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə həllin həyata keçirmək.

Ümumiyyətlə o, yeni texnoloji prosedurlardan istifadə etməklə yeni məhsul istehsalı yaxudda yeni xammal mənbələr hesabına köhnə istehsalda yeni üsullar tətbiq etməlidir. Beləliklə nəzərinizə çatdırmalıyıq ki, istehsalın yenidən təşkil olunmasıyla sənayenin yeni sahəsini yaratmaq mümkündür. Ümumiyyətlə, yeni texnoloji prosedurlardan istifadə edərək yeni məhsullar istehsal etməli və ya yeni xammal ehtiyatları hesabına köhnə istehsalatda yeni metodlar tətbiq etməlidir. Buna görə, istehsalın yenidən qurulması ilə sənayenin yeni bir sahəsinin yaradılması mümkün olduğuna diqqətinizi çəkməliyik. Yuxarıda göstərilən məlumatları ümumiləşdirərək belə bir fikir formalaşdırırıq ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi əsası real və potensial ehtiyacları ödəmək üçün istehsal amillərinin yeni birləşməsinin seçilməsi və həyata keçirilməsidir.

Yenilikçi, yaradıcı iqtisadi fəaliyyətlər hər bir sahibkar qrupu kimi fərdi sahibkarlar ola bilər. Bunların arasında yeni malların istehsalı, yeni qərarların qəbulu, yeni yanaşma və s. təşəbbüs göstərir və təşkilat daxilində fəaliyyət göstərir. Ümumiyyətlə, sahibkarlığın sosial-iqtisadi mahiyyətini aydınlaşdırmaq üçün əvvəlcə onun məqsədi araşdırılmalıdır. Ölkə bazarında təklif olunan, istifadə olunan və istehlak olunan hər şey məhsul, xidmət və s. sahibkar fəaliyyətin obyektidir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas məqsədi istehsal əsasında bazar tələbatını yüksək səviyyədə qarşılamaq və sahibkarlıq qazancına nail olmaqdır. Sahibkarlıq gəliri innovasiya, istehsalın təşkili və idarəetmədə yeni metodların tətbiqinin nəticəsidir.

Başqa sözlə, sahibkarlıq gəlirləri sahibkarlıq fəaliyyətinin rentabelliyidir. Bu fəaliyyətə qanunla qadağan olunmayan bütün iqtisadi fəaliyyətlər, habelə əlaqəli məhsulların istehsalı, satışı və tədarükü və ya fərdi birliklərin məsuliyyəti altında olan hüquqi və ya digər fiziki şəxslər adından müstəqil bir sahibkarlıq fəaliyyətidir. Bütün bunlar sahibkarlara iqtisadi resurslar əldə etməyə, mal və xidmətlər istehsalını təşkil etməyə, işgüzar fəaliyyət göstərməyə, nəticələr çıxarmağa, maliyyə-kredit əməliyyatlarını həyata keçirməyə və müstəqil fəaliyyət göstərməyə şərait yaradır. Sahibkar istehlakçıların ehtiyaclarını ödəmək və gəlirləri fəaliyyət amillərinə yönəltmək üçün müəyyən növ mal və xidmətlər yaratmağa çalışır. Bu qeyd etdiyimiz

nüanslar bir-biri ilə əlaqəlidir Məhsulu satan və ya istehsal edən sahibkar nəticədə məhsulu alıcılara satır.

Yuxarıdakı əməliyyatları həyata keçirmək üçün maliyyə mənbələri mövcud olmalıdır. Beləliklə, sahibkar maliyyə mənbələrini xammal almağa yönəldərək mallar istehsal edir və satır və bunun müqabilində əldə olunan vəsaitləri geri qaytarır. Gəlirlər ilkin gəlirlərindən çox olduqda gələcək fəaliyyətlər üçün stimula verəcəkdir. Bu, çoxalmanın əsası gəlirin fondlaşması kimi xarakterizə edilə bilər. Bunu etmək, ilk növbədə təsərrüfat-idarəetmə qərarlarının düzgünlüyündən asılıdır.

Ümumiyyətlə sahibkarlıq üçün vacib qərarlar qəbul edilməlidir. Vaxtında və ağıllı qərarlar. Sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadi fəaliyyət nəticələrinin məsuliyyəti ilə birbaşa əlaqədardır və gəlirliliyi təmin etmək üçün vacib iqtisadi qərarlar qəbul edir. Qərarı verən və bu qərara cavabdeh olan şəxsdir. Ümumiyyətlə, bu fəaliyyəti bir sıra mərhələlərə ayırdıqda belə bir nəticə çıxara bilərik. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilk mərhələdə sahibkarlıq ideyasının ortaya çıxmasıdır.

Bu fikrin mövcudluğu sahibkarlıq fəaliyyətində vacib amil sayılır. Sahibkarlar üçün ortaq məxrəc ideyaların toplanması, seçilməsi və müqayisəli təhlilidir. Bu quruluş bir neçə elementi əhatə edir: sahibkar bir sıra fikirlər həyata keçirir, sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektini tərtib edir.

Fikirlər toplusu bazarın vəziyyətinə, istehlakçı davranışına, avadanlıq və texnologiyanın səviyyəsinə və s.; bütün fikirlər toplusunun əsl hissələrini seçir. Bu real göstəricilər fərqli ola bilər. Bütün bunlarla yanaşı aşağıdakıları da qeyd etmək olar:

- fikrin səmərəliliyi, qazanc miqdarı;
- bazarda güclü mövqe gözləntiləri;
- sahibkarın işinin həyata keçirilməsindən istehlakçıya verilən zamana qədər olan dövr;
- tələb olunan kapital və investisiya imkanı;
- istehsalın təşkili üçün zəruri olan avadanlıqlar;
- lazımi xammal almaq imkanı;
- ixtisaslı işçi qüvvənin mövcudluğu.

Sahibkar seçilmiş fikirləri müqayisəli şəkildə təhlil edir. Burada sahibkar hər bir göstəricinin qiymətləndirir və qəti bir nəticə çıxarır. İstehsal prosesinin təşkili sahibkarın secdiyi və istifadə etdiyi texnologiyayı tətbiq etmək üçün müəyyən maliyyə dəstəyi tələb edir. Burada: avadanlıqlar, maşınlar, qurğular, alətlər, xammal, istehsalat binası, anbarlar və s. daxildir.

Buna görə istehsalın texniki elementləri sahibkarlıq fəaliyyətinin ikinci amilidir. Bu elementlərə bəzən istehsal fondları deyilir. Bütün bu texniki elementlərin alınması və dəyişdirilməsi dəyəri kapital qoyuluşu hesab edilir. Bu, sahibkarlığın üçüncü amilidir.

Kapital sahibi olmadan sahibkarlıq qeyri-mümkün hesab olunur. Bundan əlavə, işçi qüvvəsinin performansına təsirini də nəzərdən qaçırmaq olmaz. İşçi qüvvəsi müstəqil bir amil olaraq indi daha bacarıqlı bir əmək formasında özünü göstərir. Ənənəvi şəkildə istehsal xüsusiyyətlərinə torpaq, yatırım və əmək daxildir.

Ümumiyyətlə, sahibkarlıq bacarıqları istehsal fəaliyyətini iqtisadi fəaliyyətin xüsusi forması kimi zənginləşdirmişdir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin 5 amili var. Bunlar: işin ideyası, texnologiya, istehsal aktivləri, əmək və kapital. Dediymiz kimi, sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə əlavə olaraq, fəaliyyətin mövcudluğu üçün sahibkarlıq münasibətlərinin təsiri altında yaradılan mühit tələb olunur.

Təchizat və tələb dəyişiklikləri qiymətlərə də təsir göstərir. Başqa sözlə, sahibkar istehsal etmək istədiyi məhsula bazar təklifi və tələb nisbətini öyrənməlidir. Tələb və təklif arasındayı nisbət sahibkar üçün çox vacibdir. Çünki bu seqmentin dəyişdiyi istiqamət qiymətlərdə öz əksini tapır. Məlum olduğu kimi, sahibkarlıq fəaliyyətinə başlamaq üçün fəaliyyətində müəyyən bir innovativ ideya yaradılmalıdır. İdeyaya gəldikdə, digər təhlil apararı, marketinq işi görən firmalarında olduğu kimi, sahibkarın təhlili və müşahidələrinə də əsaslanı bilər.

Mövcud fikir tam yetkinləşdikdən sonra onu həyata keçirmək üçün istifadə ediləcək texnoloji və istehsal üsulları haqda düşünməyə başlayır. Bütün bu prosesləri həyata keçirmək və başlamaq üçün kapital tələb olunur. Beləliklə, bir sahibkar yuxarıda göstərilən beş amili birləşdirərək bir işə başlaya bilər. İşin davamlı olması üçün məhsul və xidmət satışında bir amil olan bir bazar əlavə edilməlidir.

1.2. Sahibkarlığın formaları və onların spesifik xüsusiyyətləri və kreditləşdirilməsi zəruriliyi

Dünyanın müxtəlif ölkələrində qüvvədə olan sahibkarlıq növlərinə nəzər saldıqda, hər ölkədə icazə tələb edən və ictimai mənfəə üçün qadağan olunan sahibkarlıq fəaliyyət sahələrinin olduğunu qeyd etməliyik. Bu sahələrə aid olmayan sahibkarlıq fəaliyyət xüsusi icazə tələb etməyən sahələr hesab olunur. Məsələn, gündəlik ləvazimatlar, məişət texnikasının təmiri və s. Xüsusi agentliklər tərəfindən təyin olunur.

Azərbaycanda xüsusi icazə tələb olunan sahibkarlıq fəaliyyətlərinin siyahısı ölkəmizdə cavabdeh təşkilat tərəfindən təyin edilir. Əsasən bunlara: neft və təbii qazın, qara və əlvan metalların istehsalı və emalı, qiymətli metalların və daşların təkrar emalı, tullantıların tədarükü və emalı, dərmanların, maşınların, qiymətli heyvanların və balıqların satışı, ovçuluq və digər sahibkarlıq fəaliyyəti.

Qərar qəbul etmə metoduna əsasən sahibkarlıq fəaliyyətinin aşağıdakı formaları vardır:- Bu sahibkarlıq fəaliyyəti, bir şəxs tərəfindən qərarı verilərək həyata keçirilən fərdi sahibkarlıq. Buna görə hüquqi şəxs əmələ gətirmədən bu fəaliyyət ilə məşğul olanlar üçün etibarlıdır.

-Bir məqsəd üçün birləşdirilmiş bir neçə şəxs tərəfindən həyata keçirilən kollektiv sahibkarlıq. Sahibkarlığın bu formasında iqtisadi qərarlar kollektiv şəkildə qəbul edilir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili baxımından fərdi şəxs olaraq və hüquqi şəxs yaratmaqla sahibkarlıq fəaliyyətinə başladığında hansı müəssisənin yaradılışına qərar verməlidir (Hüseynli İ.Q., 2009:s.435).

Dövlət şirkətləri sahibkarlıq fəaliyyəti aparmadığı sahələrdə və ya özəl sektora investisiya yatırımları ilə məşğul olurlar. Məsələn, iş çox kapital tələb edir, fəaliyyətin nəticəsi və müddəti məlum deyil və istehsal ediləcək məhsul və ya xidmət hökumət tərəfindən tənzimlənir. Buna ölkələrdə enerji təchizatı, nəqliyyat, rabitə və s. kimi sənaye.

Bu sektorlar iqtisadiyyatın normal fəaliyyətini təmin edir və dövlət şirkətləri tərəfindən əhatə olunur. Dövlət şirkətləri də həmçinin ictimai maraqları əhatə edir. Bu sahədəki ölkənin təsərrüfat müəssisələrinin əsas məqsədi qazanc əldə etmək deyil, əhalinin ehtiyaclarını ödəməkdir.

Dövlət şirkətlərinin əhatə dairəsinə təbii sərvətlərin çıxarılması və elm tələb edən sənaye sahələri aid edilir çox zaman. Fərdi şirkət vətəndaşa məxsus və ya ailə üzvlərinin ortaq bir şirkəti anlayışı olaraq formalaşır. Biznesin rəhbəri qanunla təyin olunan qaydalara uyğun olaraq şirkətin mülkiyyət öhdəlikləri üçün məsuliyyət daşıyır.

Fərdi yaradılan şirkətlərin bir sıra üstünlükləri var. Məsələn, bir iş qurmaq və bitirmək öz əlindədir deyə bilərik. Burada sahibkarın heç kimlə məsləhətləşməsinə, dövlətdən başqa heç kimdən icazə almağa ehtiyac yoxdur. Belə misal çəkilən sahibkarlar yalnız dövlətin icazəsi ilə işə başlayayırlar və gəlirlərini heç kimlə bölüşməzlər və buna görə də sahibkar işlərin son nəticəsi ilə maraqlanırlar. Həmçinin şirkətini varislərinə miras qoya bilər.

Sahibkarın bir iş üçün çoxlu məsuliyyəti var. Şirkət səmərəli fəaliyyət göstərmirsə, sahibkar bütün şirkətlər qarşısında cavabdehdir və bütün məsuliyyət ona aiddir. Bir fəaliyyətə başlamaq daha çox vəsaitə başa gəlib çıxıb bilər, bu da hər kəsin öz işini açmasına mane olur. Bu vəziyyətdə işi tək idarə etmək çətindir.

Birgə müəssisə ən azı müqavilə əsasında şəxsin yaratdığı bir quruluşdur. Birgə fəaliyyətlə qurulan müəssisədəki paylarına sahibdirlər və ayrıldıqda səhmlərini geri alırlar. Bütün səhmdarlar mülkləri ilə birgə müəssisənin öhdəlikləri üçün məsuliyyət daşıyırlar.

Bu şirkətlərin bir sıra üstünlükləri var: fərdi sahibkarlara nisbətən daha çox maliyyə imkanlarına sahibdirlər. Bütün bu üstünlüklərə əlavə olaraq ortaq müəssisələrin də mənfi cəhətləri var: Məsələn, firma, payından asılı olmayaraq bütün firma üçün məsuliyyət daşıyır və səhv etmədikləri halda firmanın bütün aktivləri və borcları üçün məsuliyyət daşıyır.

Bəzi hallarda müttəfiqlər (tərəfdaşlar) daha çox kömək edir, digərləri daha çox xərcəyir. Bu da nəticədə gəlir bölgüsündə narazılığa səbəb olur. Qərar qəbulu zamanı tərəfdaşlar arasında fikir ayrılıqları yarana bilər. Səhmdar və ortaqlıq ən azı bir ortaq və bir səhmdar tərəfindən yaradılır.

Tərəfdaşlar müəssisənin bütün aktivləri üçün məsuliyyət daşıyırlar və səhmdarlar yalnız onların paylarına cavabdehdirlər. Yalnız tərəfdaşlar düzgün meneceri seçmək və səlahiyyətlərini təyin etmək üçün səs vermək hüququna malikdirlər. Ümumiyyətlə, həm tərəfdaşlar, həm də səhmdarlar iş prosesində qərar vermək hüququna malikdirlər.

Səhmdar və tərəfdaş şirkətdən ayrıldıqda səhmlərini geri alırlar. Məhdud məsuliyyətli cəmiyyət bir neçə və ya yalnız bir şəxs tərəfindən təsis edilir və nizamnamə kapitalı birliyin memorandumu ilə müəyyən edilmiş məbləğə ayrılır.

Dünyadakı təcrübə göstərir ki, balaca, orta və böyük firmaların müəyyənləşdirilməsi üçün vahid meyar yoxdur. Bəzi hallarda, hətta hər hansı bir sənayedə firma miqyasında əhəmiyyətli fərqlərin olduğunu söyləyə bilərik. Kiçik və orta sahibkarlığı düzgün təsnif etmək üçün mürəkkəb, hüquqi, təşkilati, sosial və iqtisadi cəhətlərini əhatə edən keyfiyyət xarakterlərini nəzərə almaq əsasdır. Bu, əsasən şirkətdəki işçilərin sayından, əsas kapitalın dəyərindən, qiymət meyarı olaraq satılacaq məhsulların həcmindən, kapital qoyuluşunun həcmindən və s. əlaqəlidir.

Kiçik biznesin əhatə dairəsi müxtəlif səbəblərdən orta və böyük şirkətlər tərəfindən inkişaf etdirilə bilməyən və ya iqtisadi cəhətdən əlverişsiz hesab edilən sahələrdən ibarətdir. Kiçik sahibkarlığın inkişafı ölkənin inkişafında daha vacib rol oynayır. Buna görə bu şirkətlərin sayı artır.

Kiçik sahibkarların başqaları ilə müqayisədə bəzi üstünlükləri var:

- ❖ kiçik firmaların yaradılması üçün daha az başlanğıc kapitalı tələb olunur;
- ❖ kiçik firmalar daha sürətli və fəaliyyətlərində çevikdirlər.

Bu səbəbdən, bu şirkətlər bazardakı dəyişikliklərə daha sürətli uyğunlaşa bilərlər və alıcıların ehtiyaclarına uyğun olaraq əməliyyatlarını daha sürətli həyata keçirə bilərlər.

- kiçik firmalar yüksək rentabeliyə malikdirlər və istehsal xərcləri az olan yeni məhsullar istehsal edə bilərlər.

Bu, istehsal xərclərinə uyğun olmağa şərait yaradan bir sıra amillərə bağlıdır ki, buda firmaların ixtisaslaşması, əmək haqqının aşağı səviyyələri, inzibati xərclər, istehsal xərcləri, kadr və avadanlıqlardan daha səmərəli istifadə kimi göstərə bilərik.

- ❖ kiçik firmalar kapitalın hərəkət dövrüyyəsi daha sürətli olur.
- ❖ kiçik firmalar inhisarların məhdudlaşdırılması və bazarda rəqabətin yaranmasında daha böyük rol oynayır.
- ❖ kiçik firmalar istehsal tullantılarından daha uyğun istifadə edirlər. Bəzən böyük şirkətlər tərəfindən tullantı sayılan məhsullar kiçik şirkətlər üçün istehsal texnologiyasının vacib birləşməsi rolunu oynayır.
- ❖ kiçik firmalar əsasən yerli bazar üçün işlədikləri üçün nəqliyyat xərcləri azalır.
- ❖ müxtəlif səbəblərdən bu şirkətlərin fəaliyyətinin dayandırılması və ya seqmentinin dəyişməsi bazara mənfi təsir göstərmir.
- ❖ kiçik şirkət sahibləri şirkət iflas etdikdə dərin psixoloji travma almazlar.

Xarici sərmayələrin cəlb edilməsi, zəruri məlumatların əldə edilməsi, ixtisaslı menecerlərin iştirakı, işçilərin sosial müdafiəsi və s. meyarlarda kiçik firmaların gücü iri firmalarla müqayisədə məhduddur.

Kiçik sahibkarlıq ölkəmizdə inkişaf edir. Onun inkişafı səmərəli iqtisadi quruluşun yaradılması, orta təbəqənin yaranması, işsizliyin azaldılması, büdcə gəlirlərinin bütün səviyyələrdə genişləndirilməsi, cəmiyyətdə iqtisadi və sosial

sabitlik də daxil olmaqla keçid dövrünün vacib sosial-iqtisadi vəzifələrini həll etməlidir.

Ölkənin iqtisadi inkişafında böyük müəssisələrin rolu danılmazdır. İqtisadiyyatın elmi, avadanlıq və istehsal sahələrində daha böyük bir mövqe olduğu düşünülür. Çünki bu sahələrdə kiçik və orta sahibkarlığın fəaliyyət göstərməsi qeyri-mümkündür.

Ümumiyyətlə, böyük ticarət ilə məşğul olan firmaların sayının az olmasına baxmayaraq, fəaliyyət sahələrində nəhəngləri qoruyurlar. Məsələn, ABŞ-da böyük birliklər bütün sənaye firmalarının beşdə birini təşkil edir, lakin onlar ölkənin sənaye istehsalının 90 faizini istehsal edirlər. Nəhəng şirkətlər tez-tez kütləvi istehsal və sabit məhsul istehsal edirlər. Bu firmalar bir sıra xüsusiyyətlərə malikdirlər:

- ❖ Qabaqcıl avadanlıq və texnologiyaların geniş istifadəsi
- ❖ Investisiyanın yüksək inkişafı və mərkəzləşdirilməsi
- ❖ Güclü istehsal bazası, qurulmuş məlumat sistemi, iqtisadi əlaqələr, xarici bazarlarda etibarlı nüfuz
- ❖ Hərtərəfli maliyyə mənbələri

Fəaliyyət istiqamətinə görə sahibkarlığın aşağıdakı formaları var:

- ❖ İstehsal sahibkarlığı
- ❖ Kommersiya yönümlü
- ❖ Maliyyə sahibkarlığı
- ❖ İnnovativ sahibkarlıq
- ❖ Konsaltinq sahibkarlığı

Ümumilikdə istehsal ölkə iqtisadiyyatının böyüməsində ən vacib amildir və mal istehsalı ilə birbaşa əlaqəlidir. İstehsalat müəyyən bir mal istehsal etmək, iş görmək və vasitəçilərin ehtiyaclarını ödəmək üçün xidmətlər göstərmək kimi bir səciyyə daşıyır.

Ölkənin istehsal sahibkarlığı, iqtisadi fəaliyyəti, sənayesi, tikinti, kənd təsərrüfatı və s. digərləri aid edilir. Seqmentindən asılı olaraq istehsal sahəsində həyata keçirilir. Əsasən istehsal sektorları ilə məşğul olan şəxslər ilk öncə məhsulun

əsasını istehsal üçün götürürlər, hazır məhsul kimindir? hara? Nə üçün istehsal edilir? kimi proseslərini analiz edir.

Təchizatı planlaşdırmaq, qarşılıqlı razılaşma ilə satılan məhsul üçün müştərilərlə müqavilə bağlamaq və ilin dördü birinə qədər istehsal və satılacaq məhsulun növünü və miqdarını bilmək bu işin vacib nüanslarıdır. Hər növ malın formalaşması, xidmətin göstərilməsi və iş istehsalı sahibkar tərəfindən həyata keçirilir.

Əlbəttə ki, istehsal sahibkarlığı müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərmir, lakin onun inkişafı iqtisadi artıma və cəmiyyətin sosial tərəqqisinə bağlıdır. Onların istehsalında kadr problemi məhsulun dünya standartları səviyyəsində keyfiyyəti üçün vacib amildir. İstehsalçılar arasındakı rəqabətdə də çox vacib bir rol oynayır. Bunları nəzərə alaraq, bir sahibkarın sənayedə və ya kənd təsərrüfatında istehsalata keçməsi çox vacibdir.

Ticarət təşəbbüskarı, dövryyəsi və dəyər mübadiləsinin ən inkişaf etmiş və ümumi formasıdır. Yeni iqtisadi sistemə keçidləri şəraitində bu sahibkarlıq forması geniş inkişaf etməyə başladı. Müəyyən istehlakçılarla əlaqəli olduğundan qısa müddətdə tələbə uyğunlaşır.

Ticarət sahibkarlığının inkişafı ilə əlaqədar 2 əsas şərt tələb olunur ki bunlar da satılmış məhsula kifayət qədər tələbat və satıcılara qazanc əldə etməyə imkan verən məhsulun satılması zamanı təyin olunan məqbul qiymətdir. Ölkənin maliyyə sahibkarlığı qiymətli kağızlar, valyuta mübadiləsi və bank alqı-satqısıdır. Buna görə, bu yarım hissədə sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif növləri haqqında məlumatlar verilir. Hansı formada olub-olmamasından asılı olmayaraq sahibkarlığın kreditləşdirilməsi zəruriliyi də olduqca vacib hesab olunan faktorlardan biridir.

Yuxarıda qeyd olunanlardan başa düşüldüyü kimi kredit təşkilatı mənafe ümumiliyi əsasında sərbəst birləşən şəxslərin iqtisadi subyekti olan hüquqi şəxslərin pul vəsaitlərini birləşdirmək yəni bir növ toplama yoluyla özlərinin qarşılıqlı olaraq kreditləşdirilməsi məqsədi ilə icra etdikləri bank olmayan kredit təşkilatıdır.

Ümumiyyətlə, qarşılıqlı kreditləşmə kredit təşkilatında cəmlənən pul vəsaiti hesabına üzvlərin təsərrüfat və sosial ehtiyaclarının ödənilməsi üçün qeyd olunan

qısa və uzunmüddətli kreditdir. Əsas olaraq, kredit təşkilatının öz əmlakı vardır, öz adından əmlak və qeyri-əmlak hüquqları əldə edə, məhkəmədə şikayətçi və məsul şəxs ola bilər. Bu siyasətin məqsədi bankda kreditlərin uyğunlaşdırılması zamanı mövcud imkan və şəraitinin də nəzərə alınması, borcalanların borclanma, və başqa tənzimləyicilərini təhlil etməklə normal kredit siyahısının təyin olunması, bankın maliyyə sabitliyinin mühafizəsi, ona olan ictimai inamın artırılması, bankın müştərilərinin çox borclanmasının qarşısının alınması üçün görülən tədbirlərdən əsas olanı borcalanlarda məsuliyyətli borclanma xasiyyətinin yaradılması, maliyyə savadlılığının inkişafı, həm də gələcəkdə müştəri razılığının pozulmasına səbəb olacaq halların qarşısının alınmasından ibarətdir.

Peşəkarlar kreditin qanuni formada icrasından qabaq borcalandan qazanılan kreditin hədəfi, dəyəri və zamanı ona daha uyğun olan kreditin geri ödənilməsi forması haqqında məlumat əldə olunur. Başqa vaxt uyğunsuzluq yaratmış olan amillər, krediti götürülməklə yarana biləcək risklər alana izah olunur və problemin yox edilməsi üçün uyğun şəraitlər olduğu halda uyğun yön verilir (<https://www.bankofbaku.com>).

Banklar kreditləri müştərilərə ya bank vasitəsilə, ya da, digər elektron vasitələr və internetlə verə bilər. Bank kredit ödənişi ərzində yaranmış texniki problemlərə diqqətlə yanaşır. Banka informasiya daxil olanda xüsusi işçilər tərəfindən tədqiq olunur, mümkün pul itkiləri və gecikmə vaxtı güzəşt edilərək kredit tarixçəsi yenidən qurulur.

1.3. Sahibkarlığın kreditləşməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodikası

Müasir bazar iqtisadiyyatı dövründə borc, kredit kapitalının hərəkət formasıdır. Kredit kapitalın inkişafı və mərkəzləşdirilməsi prosesini sürətləndirmək üçün vacib vasitədir.

Rəqabətdə fəal istifadə olunur, firmaların bir-birləri ilə birləşmələri üçün zəmin yaradır və bu səbəblə də fərdi müəssisələrin səhmdar cəmiyyətlərinə və tərəfdaşlara çevrilməsinin xüsusiyyətlərindən biri formasında ifadə olunur. Bu vəziyyətdə kredit iqtisadiyyatın tənzimlənməsi mexanizmi kimi istifadə olunur. İqtisadiyyatın kredit

tənzimlənməsi hökumət tərəfindən kredit həcmnin və dinamikasının optimallaşdırılması, borc kapitalı bazarının və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməsi istiqamətində görülən bir sıra tədbirlərdir.

Kommersiya kreditinin verilməsində əsas məqsəd məhsul satışını sürətləndirmək və əlavə gəlir əldə etməkdir. Bu proses kommersiya kreditini həyata keçirmək üçün bir yoldur. Veksəl borcalanın onu verən qarşısında öhdəliyi əks etdirən 2 növə bölünür:

borc alanın müəyyən etdiyi məbləğin borcu verən şəxsə ödəmək barədə öhdəliyi göstərən sadə sənədi;

borclu təyin olunan dəyərin digər bir şəxsə ödəməsi haqqında borc verən şəxsə yazılı əmri göstərən köçürmə sənədi.

$$K_y - K_{ba} - K_i - \dots - R_s \dots - D_q \dots - K_q$$

Burada, K_y - kreditin yerləşdirilməsi;

K_{ba} -kreditin borcalan tərəfindən alınması;

K_i -kreditin istifadəsi;

R_s -resursların sərbəstləşdirilməsi;

D_q -müvəqqəti borc alınan dəyərin qaytarılması;

K_q -kredit formasında yerləşdirilən vəsaitlərin kredit mütəxəssisi tərəfindən geri alınması

Əmanətlərin və investisiyaların şəxslərin əlində cəmləşdiyi bir cəmiyyətdə əmanətlərin investisiya qoyuluşlarına çevrilməsi kredit sisteminin qurulmasını tələb edir. Kredit sistemi firmalardan və şəxslərdən vəsait toplayır və onları hökumət, müəssisə, şöbə və təşkilatlar və ayrı-ayrı şəxslər arasında bölüşdürür.

Bu sistemin ən vacib iş mexanizmi borc və kredit əməliyyatlarını asanlaşdırmaq və uyğun bir formada işləməkdir. Kredit sisteminin strukturuna təsir edən başlıca amillər (Z.F.Məmmədov, 2012:s.136):

- Qurumların sayı və ölçülər;
- Təklif etdiyi xidmətlər xüsusiyyəti;
- Bölməyə giriş və çıxış şərtləri;
- İstehlak, marketinq və istehsal prosedurlarının xarakterləri;

- Texnoloji dəyişiklikləri;
- Qanuni dəyişiklikləri;
- Müştəri zövqləri;
- Faiz nisbətləri;
- Beynəlmiləl və qiymətli kağızların istifadəsi dərəcəsi.

Bank sistemi ikipilləlidir. Yəni, ölkənin kredit sistemin mərkəzində olan Mərkəzi Bank "Banklar Bankı" formasındadır və ona iqtisadi yöndən bəzi vəzifə və quruluşlar verilmişdir. Hər şeydən qabaq Mərkəzi Bank son kredit nümunəsidir və qanunvericilik vasitəsilə ona verilən hüquqdan istifadə edib bank sistemini nizamlayır.

Həmçinin bankların iqtisadiyyata buraxdığı kreditləri və yatırım qəbulunu dolayı yolla təyin edir. Müasir dövrdə kredit sisteminə 2 cəhət aiddir. Bunlar aşağıdakılardır (Z.F.Məmmədov, 2012:s.98):

- Çox şaxəli cəhət;
- Təşkilati cəhət;

Çox şaxəli cəhətdə, borc sisteminin kredit əlaqələrinin, bu sahədə uyğunlaşdırma formaları və üsullarının məcmusu olduğu başa düşülür. Təşkilati cəhət deyəndə kredit sistemi borc yatırımları bazarında sərbəst pul vəsaitlərini toplayan və onları borca verən maliyyə-kredit təşkilatların cəmi başa düşülür.

Bankların fəaliyyət sahəsində kredit riskləri çox böyük əhəmiyyətlidir. Eyni zamanda kredit riski deyildiyi zaman, borc alanın var olan və ya böhran səbəbindən krediti qaytara bilməməsi və ya qaytarmaması prosesi olaraq başa düşülür. Borcalanın müəyyən səbəblərdən krediti qaytarmaması, daha doğrusu qaytarmaması ehtimalı borcların verilməsi maliyyə qürümlarının pul itkisi ilə formalaşması ilə nəticələnir. Elmdə bu itkilər iki yerə ayrılıb (Z.F.Məmmədov, 2012:s.95):

- Gözlənilən;
- Gözlənilməyən itkilər.

Gözlənilən itkilər, iqtisadi və maliyyə cəhətdən yararsız, lakin həlli olan və mövcud səbəblərə görə borclarını qaytara bilməyən firmalara, idarələrə və təşkilatlara kredit verməsi nəticəsində zərər görür. Bu cür zərərlər əvvəlcədən

müəyyənləşdirilmədiyindən, borc verən təşkilatlardakı bu itkilərə qarşı meydana çıxdı.

Yəni başqa bir qazanc yeri mütləq kompensasiya ediləcəkdir. Bankların yaxud da, kredit təşkilatlarının üzləşdikləri ən təhlükəli itkilərin baş verməsi ehtimalı azdır. Bu cür itkilər, iqtisadi və maliyyə baxımından yaxşı inkişaf etmiş firmalara, idarələrə və təşkilatlara verilən kreditlər nəticəsində yaranan zərər növüdür. Bu cür itkilər daha ciddi nəticələrə səbəb olur, çünki əvvəlcədən təyin edilməmişdir.

Ani maliyyə mənbəyini əvəz etmək borc verən qurum üçün çətin məsələdir. Ümumiyyətlə, kredit riski borcalanın müqavilədə göstərilən şərtlərlə krediti qaytarmaması deməkdir. Bu səbəblə banka müraciət edən müştərinin krediti müqaviləyə uyğun ödəməməsi və ya verməməsi çox dərin və həyati əhəmiyyət daşıyır.

Kredit təhlükəsini tədqiq edən maliyyəçilər fərqli nəzəriyyələr təqdim etmişlər. Bunların içində E. Altmanın Z-yanaşması özünə məxsus diqqət göstərir. Seçmə əsasında seçilən təşkilatların fərqli maliyyə göstəriciləri bazasında maliyyə formalarının təyin edilməsi və bu təyinatların yaratdığı Z-balmodelində istifadə etmişdir.

Beləliklə, Altmanın 1968-ci ildə təcrübə icra etdiyi 66 təşkilatın əsas maliyyə təsvirləri əsasında Z-bal metodologiyasını hazırlamışdır. Daha sonra O, bu nəzəriyyəsini daha da inkişaf etdirmiş və 60-70-ci illərdə 111 firma tədqiqat predmeti kimi seçilmişdir. Bu firmalardan 53-ü iflas olmuş firmalardır. İflas olmuş firmaların 28 istehsal və 24 ticarət firmalarıdır. İflas olmamış firmaların 32si istehsal, 24-u isə ticarət firmalarıdır (Bank of England statistics, 2018: p. 47).

(Z.F.Məmmədov, 2012:s.98):

- Çox şaxəli cəhət;
- Təşkilati cəhət;

Çox şaxəli cəhət dedikdə, kredit sisteminin kredit münasibətlərinin, kreditləşmə formaları və metodlarının məcmusu olduğu başa düşülür. Təşkilati cəhət dedikdə isə, kredit sistemi borc yatırımları bazarında sərbəst pul vəsaitlərini toplayan

və onları borc verən maliyyə-kredit təşkilatlarının cəmi başa düşülür. Bankların fəaliyyət sahəsində kredit riskləri çox böyük əhəmiyyətlidir.

Eyni zamanda kredit riski deyildi zaman, borc alanın var olan və ya böhran səbəbindən krediti qaytara bilməməsi və ya qaytarmaması zamanı başa düşülür. Borcalanın müəyyən səbəblərdən krediti qaytarmaması, daha doğrusu qaytarmaması ehtimalı kreditlərin verilməsi maliyyə təşkilatlarının kredit itkisi ilə formalaşması ilə nəticələnir. Ədəbiyyatda bu itkilər iki yerə bölünür (Z.F.Məmmədov, 2012:s.95):

Gözlənilən itkilər;

Gözlənilməyən itkilər.

Gözlənilən itkilər, iqtisadi və maliyyə cəhətdən yarırsız, lakin həlli olan və mövcud səbəblərə görə borclarını qaytara bilməyən firmalara, idarələrə və təşkilatlara kredit verməsi nəticəsində zərər görür. Bu cür zərərlər əvvəlcədən müəyyənləşdirilmədiyindən, borc verən təşkilatlardakı bu itkilərə qarşı meydana çıxdı. Yəni başqa bir qazanc yeri mütləq kompensasiya ediləcəkdir. Bankların yaxud da, kredit təşkilatlarının üzvləşdikləri ən təhlükəli itkilərin baş verməsi ehtimalı azdır. Bu cür itkilər, iqtisadi və maliyyə baxımından yaxşı inkişaf etmiş firmalara, idarələrə və təşkilatlara verilən kreditlər nəticəsində yaranan zərər növüdür. Bu cür itkilər daha ciddi nəticələrə səbəb olur, çünki əvvəlcədən təyin edilməmişdir. Anı maliyyə mənbəyini əvəz etmək borc verən qurum üçün çətin məsələdir. Ümumiyyətlə, kredit riski borcalanın müqavilədə göstərilən şərtlərlə krediti qaytarmaması deməkdir. Bu səbəblə banka müraciət edən müştərinin krediti müqaviləyə uyğun ödəməməsi və ya verməməsi çox dərin və həyati əhəmiyyət daşıyır.

Kredit təhlükəsini tədqiq edən maliyyəçilər fərqli nəzəriyyələr icra etmişlər. Bunların içində E. Altmanın "Z-yanaşma"sı özünə məxsus diqqət göstərir. Seçmə əsasında seçilən təşkilatların fərqli maliyyə göstəriciləri əsasında maliyyə formalarının təyin edilməsi və bu təyinatların yaratdığı Z-balmədelində istifadə etmişdir. Beləliklə, Altmanın 1968-ci ildə təcrübə icra etdiyi 66 təşkilatın əsas maliyyə təsvirləri əsasında Z-bal metodologiyasını hazırlamışdır. Daha sonra O, bu nəzəriyyəsini daha da inkişaf etdirmiş və 60-70-ci illərdə 111 firma tədqiqat xüsusiyyəti kimi seçilmişdir. Bu firmalardan 53-ü iflas olmuş firmalardır. İflas

olmuş firmaların 29-u istehsal, 24-u isə pərakəndə ticarət firmalarıdır. İflas olmamış firmaların 32-i istehsal, 24-u isə pərakəndə ticarət firmalarıdır (Bank of England statistics, 2018: p. 47).

Altmanın Z-bal yanaşması aşağıdakı kimidir:

$$Z = 1.2 X_1 + 1.4 X_2 + 3.3 X_3 + 0.6 X_4 + 0.999 X_5$$

Burada; Z- Z-score defolt modeli;

X_1 -Dövriyyə kapitalı / Cəmi Aktivlər

X_2 -Divident ödənişindən sonrakı gəlir / Cəmi aktivlər

X_3 -Vergi və faiz xərclərindən əvvəl gəlir / Cəmi aktivlər

X_4 -Aktivlərin bazar dəyəri / Cəmi öhdəliklər

X_5 -Satışlar / Cəmi aktivlər

Fərqləndirmə zonaları:

$Z > 2.99$ - "etibarlı" zona

$1.81 < Z < 2.99$ - "yaşıl" zona

$Z < 1.81$ - "defolt" zona." yanaşmasının tətbiqi banklara kredit risklərini vaxtında və doğru dəyərləndirməyə şərait yaradır.

Bu yanaşma həm də, bank sektorunun uyğunlaşdırıcısı olan əsas banklar üçün də dəyərlidir. Yəni, bu yanaşmanın tətbiqi bazasında həqiqi bölmənin sahələri əldə edən nəticələr maliyyə dəyişməzliyinin idarəsi siyasətində istifadə olunur.

Tədqiqatlar göstərir ki, torpaq sahibi ev təsərrüfatlarının əksəriyyəti istehlak mənbələrini təmin etmək üçün yetərli qədər mənfəət qazana bilmirlər. Torpaqların özəlləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq, ölkədə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 25 faizinin və becərilən torpaqların 85 faizə qədərinin kəndli ailələrinə məxsus olduğunu nəzərə alaraq kəndli ailələrinin istehsal etdiyi məhsul və satışdan əldə olunan gəlir istehlak ehtiyaclarını ödəmək üçün kifayət deyil.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının aşağı gəlirlərinin və fəaliyyətindəki çətinliklərin aradan qaldırılması üçün dövlət müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini həyata keçirir. Bu, kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək və məşğulluğun inkişafı üçün uyğun torpaq və iqlim şəraitindən səmərəli istifadə etməyə imkan verir.

Ev təsərrüfatlarının bitki mənşəli məhsul istehsalından qazandıqları gəlirləri və ya bu məhsulların istehsalı üçün son vasitə kimi xərclədikləri dəyişən maya dəyərini hesablamaq düzgün deyil.

Bu, hazırda maliyyə çətinliyindən qaynaqlanır, ev təsərrüfatları istehsal sahələrini mineral gübrə ilə təmin edə bilmir, xəstəlik və zərərvericilərə qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirə bilmir, kənd təsərrüfatı texniki tədbirlərinin həyata keçirilməsində maşın və mexanizmlərdən istifadə edə bilmir, toxum və damazlıq toxumu və s. bu kimi gərgin amillərdən tam yararlanmırlar.

Buna görə də, vahid bir sahədəki səmərəlilik potensial imkanlar baxımından daha aşağıdır. Aşağı məhsuldarlıq sənayenin gəlirlilik səviyyəsinə əsaslı dərəcədə təsir edir və iqtisadi fəaliyyətin iqtisadi səmərəliliyinin azalmasına səbəb olur.

Kənd təsərrüfatında aparılan islahatların dərinləşməsi şəraitində müxtəlif sahələrdə istehsalçılara dəstək, o cümlədən kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafı və güzəştli kreditlərin verilməsi kənd təsərrüfatının inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır.

Təsərrüfat münasibətləri , kənddə iqtisadi münasibətlər inkişaf edir və yeni mülkiyyət , sahibkarlıq formalarının formalaşması sürətlənir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, ölkədə xüsusi mülkiyyətə əsaslanan iqtisadiyyatın müxtəlif formalarının yaranmasına və inkişafına böyük əhəmiyyət verilir. Statistik informasiyanın təhlili uyğunlaşdırılır ki, 15 il əvvəl aqrar sahədə çoxnövlü təsərrüfatçılıq formalarından olan fərdi sahibkarların sayı 2681-ə çatsada 2013-cü ildə 347 ədəd azalaraq 2334 ədədə, 16 il öncə və ondan 1 il əvvəl ilə nisbətən 710 ədəd azalaraq 1624 ədədə, 2015-ci ildə isə 2014-cü ilə nisbətən 90 ədəd azalaraq 1534-ə çatmışdır, digər özəl təsərrüfatların sayı 1003-ə, sair dövlət müəssisələrinin sayı 235-ə, fiziki şəxs vəziyyətində olan şəxslər ailə təsərrüfatlarının sayı 887 minə, kooperativlərin sayı 58-ə, xidmət təşkilatlarının sayı 539-a çatmışdır. 2015-ci ildə respublikamızın kənd təsərrüfatında 3410 kiçik sahibkarlıq subyektləri fəaliyyət göstərmişdir.

Eyni zamanda, sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən kiçik müəssisələrin sayı 1659 ədəd olmuş və bu müəssisələrdə 4734 nəfər işçi çalışmışdır. Kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən kiçik müəssisələrdə istehsal edilən məhsulun (işin və xidmətin)

həcmi 36411,4 min manat olmuşdur. 5 il öncə kənd təsərrüfatında 18 xarici və müştərək müəssisə fəaliyyət göstərmişdir ki, bu müəssisələrdə də 235 nəfər çalışmış və həmin müəssisələrdə istehsal edilən məhsulun həcmi 5766,9 min manat olmuşdur.

Kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən 1534 fərdi sahibkarların ailə üzvlərinin sayı 5973 şəxs, kənddən uyğunlaşdırılmış işçilərin sayı 1800 nəfər təşkil etmişdir. Kənd təsərrüfatında fərdi sahibkarlıq qurumlarının sərəncamında olan mövcud torpaq sahəsinin həcmi 33363 hektar olmuş, onun da 32530 hektarını kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar təşkil etmişdir (www.stat.gov.az).

Dövlət tərəfindən qorunan maliyyə-kredit siyasəti kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafında mühüm rol oynamalıdır. Bu məqsədlə yerli sahibkarlara yerli və beynəlxalq təşkilatların maliyyə və kredit yardımı təşkilini gücləndirmək məqsədəuyğundur.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində şirkətlər və müxtəlif kooperativlər daha çox qazanc əldə edəcəkləri sahələrdə işləyirlər. Bununla yanaşı, iqtisadi sahənin elə üstün sahələri var ki, vacib bir hissəsi olan kənd təsərrüfatı sektoru, qoyulmuş kapitalın uzun müddətdə sərfəli olduğunu göstərir. Fikrimizcə, aşağı faizli bank kreditləri əsasən kənd təsərrüfatına, istehsal kooperativlərinə və istehlak malları müəssisələrinə yönəldilməlidir.

Buna görə bahalı kredit siyasətini izləməklə yanaşı, prioritet sahələrə güzəştli kreditlər verilməlidir. Bu gün kənd təsərrüfatı müəssisələrinin bir çox kredit borcları yığıldı və problemlı kreditlərin sayı artdı. Problemlı kreditlərin sayının və həcmının artması əsasən milli valyutanın həmin ilin öncəki ayında 33% devalvasiyasından irəli gəldi. Belə bir vəziyyətdə banklar əksər müəssisələrin iflas etdiyini və fəaliyyətlərini dayandıra biləcəyini düşünə bilər. Ancaq bu vəziyyəti daha da pisləşdirə və kredit böhranını dərinləşdirə bilər.

Kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən yerli sahibkarları böyük həssaslıq və çeviklik ilə xarici inhisarlardan qorumaq vacibdir. Sağlam rəqabət mühitinin yaradılmasına güzəştə getmədən, hər cəhətdən zəif olan yerli sahibkarlığın qorunmasına diqqət yetirmək tövsiyə olunur.

II FƏSİL.KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN KREDİTLƏŞMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1.Kiçik və orta sahibkarlığın kreditləşməsinin spesifik xüsusiyyətləri və təhlili

Kredit latın sözüdür, etimad yaxud inanma mənasını ifadə edir. Kreditlə tənzimləmənin icrası iqtisadi inkişafın əsaslı mərhələsini özündə birləşdirir. Yəni, insanlar maliyyə-kredit münasibətləri başladığı zamanlarda məhsulu digər bir məhsul ilə əvəz etmişlər.

Sonrasında pul və kredit fikirləri meydana gəlmişdir. Kredit qarşılığı gələcəkdə veriləcək və inam üzərində əldə olunmuş bir hədiyyə forması olaraq formalaşmışdır. Bu icrahat sərfiyyata əsaslanan bir icrahatdır. Kredit yetərli qədər pulların kassaya çıxmasına və məhsulların ən uyğun formada istifadəsinə kömək edir. Kredit əldəki pulla gələcəkdə ələ düşəcək pulun dəyişməsidir (Hüseynli İ.Q, 2004:s.67).

Kredit münasibətlərinin iki tərəfi vardır:

- ❖ Kreditverən
- ❖ Borclu

Maliyyə sonsuz vahid olduğuna görə hər hansı kimi mal və xidmət satın ala bildiyindən kredit, onu verənin indi mal və xidmət satmadan vaz keçərək gələcəkdə mal və xidmət satması qərarı, alıcının sonra məhsul satmasından uyğun olaraq bu gün məhsul və xidmət satışı üçün iddia edir.

Kredit əlaqələri vaxtı tərəflər müəyyən olunan xüsusiyyətlərə əməl etməlidirlər. Bu xüsusiyyətlərə aşağıdakılar aiddir (Z.F.Məmmədov, 2012: s.98).

- ❖ Qaytarılmaq
- ❖ Müddətlilik
- ❖ Ödəncilik
- ❖ Təminat

Borcalanın aldığı kredit müəyyən müddətdən sonra kreditverən hesabına geri ödənilir. Bu o mənə ifadə edir ki, kredit vaxtında ödənilməlidir. Bu mənada kredit müəyyən müddətdən sonra borcalana, yəni borc verənə qaytarılmalıdır. Ödəmə

borcun əvvəlcədən müəyyən edilmiş vaxtda qaytarılması və kreditdən səmərəli istifadə prinsipidir.

Kreditin qaytarılması şərtləri tərəflər arasında razılaşma ilə qüvvəyə minir. Bu şərtlərə əməl etməyən borcalanlara yüksək faiz dərəcələri kimi iqtisadi sanksiyalar tətbiq edilir və gələcək borc münasibətlərində borcalanın nizam-intizamı nəzərə alınır.

Ödəniş siyasəti yalnız kreditin xarakterindən irəli gələn bir siyasətdir. Ödəniləcək məbləğ kreditin verdiyi krediti qarşılığında borcludan alınan faizlərdir. Borcun qaytarılması borcluya krediti səmərəli istifadə etmək məsuliyyətini verir. Beləliklə, borcalan kreditdən daha uyğun formada istifadə etməyə çalışır. Müəyyən bir müddətdə krediti qaytarmaqla yanaşı, kredit üzrə faizləri ödəsin.

Ödəniş seçiminin iqtisadi mahiyyəti borcdan əldə olunan gəliri kreditlərlə bölüşməkdir. Bu vəsaitlərə əsasən borc verənə borc verənə borc verir. Kredit üzrə əmanətlər, borcun müəyyən olunmuş müddət bitdikdən sonra tam ödənilmədiyi və ya ödənilmədiyi təqdirdə əvvəlcədən müəyyən edilmiş razılaşma əsasında borcludan kreditə köçürülür.

Maddi və texniki qaynaq bazarlarının formalaşması prosesi sürətlənir, istehsal amillərindən istifadə tələbi artır. Bu vəziyyətdə kənd təsərrüfatının və əlaqəli sahələrin inkişafı təkcə sahibkarların şəxsi vəsaitlərini deyil, həm də büdcə qurumlarının və maliyyə qurumlarının kredit ehtiyatlarından səmərəli istifadə tələb edir.

Sahibkarlığın inkişaf fondu aqrar sahə ilə yanaşı, digər sahələrin də güzəştli şəkildə kreditləşdirilməsini həyata keçirir. Ancaq göstərməlidir ki, kənd təsərrüfatı istehsalçıları maliyyə ehtiyatları ilə təmin etmək vəzifəsini yerinə yetirmək, istər maliyyələşdirmə obyektlərinə, istərsə də təşkil prinsiplərinə görə digər sahələrin kreditləşdirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

Kənd istehsalçıları narahat edən başlıca xüsusiyyətlərdən biri də kreditlər üçün qoyulmuş ödəniş faizlərinin yüksək olmasıdır. Araşdırmalar göstərir ki, kreditə görə ödəniş faizlərinin yüksək olması nəticəsində kreditdən istifadə edən subyektlər

alınmış faizlər daxil olmaqla krediti vaxtında qaytara bilmir, istehsalçıların faizlərə görə ödəməli olan vəsait vaxtında qaytarılmır, kredit məbləğini üstələyir. Agentliklər tərəfindən verilmiş kreditlər üzrə 31.03.2019-cu il tarixinə tərtib edilmiş ümumi statistik hesabat cədvəl 2-də verilmişdir (www.ia-az.net).

Cədvəl 1. Sahibkarlığın inkişaf fondu tərəfindən aqrar sahədə sahibkarlıq subyektlərinə verilən güzəştli kreditlər

Göstəricilər	2010	2016	2017	2018	2019	2010-cu ilə nisbətən
Sahibkar subyektlərinin sayı	1430	1643	2419	4468	5243	3.6 dəfə
Verilən güzəştli kreditlər, mln manat	115	138	218	275	248.5	2.2 dəfə
Açılacaq iş yerlərinin sayı	5609	6478	9100	12045	12600	2.2 dəfə
Aqrar sahədə verilən güzəştli kreditlər mln manat	88.7	109.4	148.5	189.2	213.0	2.4 dəfə
Müxtəlif sənaye və digər sahələr üzrə verilən güzəştli kreditlər mln manat	26.3	28.5	69.5	85.8	35.5	1.35 dəfə
O cümlədən:						
Kiçik həcmli investisiya layihələrinə mln manat	17.5	19.3	28.3	52.9	55.5	3.2 dəfə
Orta həcmli investisiya layihələrinə mln manat	1.0	4.1	6.4	4.3	6.1	6.1 dəfə
Böyük həcmli investisiya layihələrinə mln.man	14.9	114.6	183.3	217.8	186.9	12.5 dəfə
İri həcmli investisiya layihələrinə mln.man	81.4	-	-	-	-	-

Mənbə: SKMF-nin illik hesabat məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəl 2. 31.03.2019-cu il tarixinə “İcraçı Kredit Agentliyi” tərəfindən verilmiş kreditlər

Göstəricilər	Birgə borclular	Kredit ittifaqları	Cəmi
Verilmiş kreditlərin məbləği, mln. Manat	44,4	84,1	128,5
Verilən kreditlərin sayı (kişi)	53586	25864	79450
Verilən kreditlərin sayı (qadın)	30903	12136	43039
Cəmi verilən kreditlərin sayı	84489	38000	122489
Kredit qalığı olan üzvlərin sayı	2167	10130	12297
Aktiv olan təşkilat	422	43	465

Mənbə: İKA-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəlin təhlilindən göründüyü kimi İKA tərəfindən 31.03.2019-cu il tarixinə 128,5 mln. manat kredit verilmişdir ki, onun da 34,5%-i birgə borclu qruplarının, 65,5%-i kredit ittifaqlarının, payına düşmüşdür. Belə ki, 31.03.2019-cu il tarixinə İKA tərəfindən birgə borclu qruplarına 44,4 mln manat, kredit ittifaqlarına 84,1 mln manat kredit verilmişdir. 30.09.2009-cu ildə istehlak məqsədi ilə isə 1 817419 manat kredit verilmişdir. Sonrakı illərdə bu məqsədlə verilən kreditlər dayandırılmışdır.

İKA Kredit İttifaqlarına və Birgə Borclu şəxslərinin kredit ayrılmasını təmin edir və kreditlər heyvandarlıq, bitkiçilik, kiçik biznes və pərakəndə ticarət sahələrinə ayrılır. Kİ-lərə təmir işlərini yerinə yetirmək məqsədilə də kredit ayrıla bilər. Qeyd edilənlərlə yanaşı olaraq İKA daşınmaz əmlak və dövrüyyə vəsaitləri alınması, kommersiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün də kredit verə bilər. İKA tərəfindən kənd təsərrüfatı və s. fəaliyyət təyinatlı kreditlərin həcmi və şərtləri cədvə l 3-də verilmişdir (www.ia-az.net).

Cədvəl 3. İKA tərəfindən kənd təsərrüfatı və s. fəaliyyət təyinatlı verilən güzəştli kreditlərin həcmi və şərtləri.

Göstəricilər	Kredit şərtləri	Kredit şərtləri
Məbləğ, manat	500-5000	5001-20000
Təminat	Tələb olunmur (zəminlik)	-
Girov	-	Nəqliyyat vasitəsi və ya daşınmaz əmlak
Müddət	18 ayadək	24 ayadək
Güzəşt dövrü	Yalnız təsərrüfat fəaliyyəti olan müştərilərə tətbiq oluna bilər	Yalnız təsərrüfat fəaliyyəti olan müştərilərə tətbiq oluna bilər
Faiz dərəcəsi	FİFD -25%	FİFD -25%
Təyinat	Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı, Heyvandarlıq, Ticarət, İstehsal, Xidmət	Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı, Heyvandarlıq, Ticarət, İstehsal, Xidmət

Mənbə: İKA-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Belə vurğulaya bilərik ki, verilən kreditlərin şərtləri "İcraçı Kredit Agentliyi" BOKT-nin kiçik həcmli kreditlər üzrə kredit sifarişlərinin baxılması və verilməsi" barəsində təlimatla tənzimlənir. Apardığımız tədqiqatlar göstərir ki, İKA-dan bir qayda olaraq, belə qaydada kreditlərin alınmasında artıq öz istehsalını qaydaya salmış və onun sonradan təşkmilləşdirilməsini nəzərdə tutan kənd təsərrüfatı istehsalçıları maraqlıdırlar.

Onlar respublika iqtisadiyyatının keçid dövrünün çətinliklərini yaşamış, bazar münasibətlərinin yeni tələblərinə tez uyğunlaşmağı bacarmışlar. Amma belə istehsalçılar o qədər də yüksək xüsusi çəkiyə malik deyillər.

Kreditə görə ödəniş faizinin yüksək olması kreditə böyük ehtiyacı olan kəsləri kredit almaqdan çəkindirir, bu isə istehsalın inkişafına, əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına öz mənfi təsirini göstərir.

Nəzərə alınmalıdır ki, çox yaruslu kredit sisteminin formalaşması üçün qiymətli kağızlar bazarının təkmilləşdirilərək inkişaf etdirilməsi məqsədəuyğundur.

Çünkü, inkişaf etmiş qərb dövlətlərində bütün maliyyə-kredit institutları qiymətli kağızlar bazarı ilə sıx əlaqələndirilmiş və bunlar bir-birilə qarşılıqlı işgüzar fəaliyyət göstərirlər ki, bu da iqtisadiyyat sahəsində əsas roldur.

2.2. Sahibkarlıq fəaliyyətinin kreditləşdirilməsi mexanizminin hüquqi təminatı

İstənilən dövlətin əsas məqsədlərindən biri əla hüquqi bazaya sahib olmaqdır. Əks təqdirdə, bu, müxtəlif dövlət və özəl qurumların fəaliyyətində və hökumətin müxtəlif sahələrində qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaqda çətinlik yaradacaqdır. Sahibkarlığın davamlı inkişafı Azərbaycanda iqtisadi siyasətin əsas hissəsidir. Son illərdə dövlət hüquqi bazanın, inzibati prosedurların və hökumət-sahibkar münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi üçün kompleks tədbirlər həyata keçirir.

Ölkədə qanunvericiliyin inkişafında istifadə olunan aparıcı vasitələrdən biri qanunvericiliyin təsirinə dair tədqiqat sistemidir. Mövcud və təklif olunan normal və anormal hərəkətlərin müsbət və mənfi cəhətlərini qiymətləndirmək üçün daha əhatəli bir istiqamət təklif edən xüsusiyyət mövcud problemlərin araşdırılmasında mühüm rol oynayır və mənfi hadisələrin minimuma endirilməsi üçün istifadə olunan bir vasitədir. Bu sistem qərarların birbaşa təhlil olmadan qəbul edilməsinin qarşısını alır və müvafiq orqanlara tam məlumat verir, qərar qəbul etmənin mümkün variantlarını təmin edir.

Maraqlı tərəflərlə ictimai müzakirələr və mövqelərinin araşdırılması və onlara təsir vacib komponentlərdir. Buna görə, qanunvericiliyin təsirinin araşdırılması tənzimləmə layihəsinin bir hissəsi kimi formal bir prosesdir, bu qaydada özəl sektorun qaydaların qəbuluna təsiri araşdırılacaqdır. Müvafiq qaydada ictimai məsləhətləşmələrin təşkili yeni qanunvericiliyin səmərəliliyini təmin edəcək və mümkün təsiri barədə daha çox məlumat verəcəkdir. Buna görə qanunvericiliyin ölkəmizə təsiri araşdırılmalıdır.

Ölkəmizdə nazirliyin 5 il öncə 05.06 tarixli 215 nömrəli qərar ölkəmizdə kiçik və orta bizneslərinin inkişafına birbaşa uyğunlaşacaq icraatların həyata

keçirilməsinə xidmət edir. Ünvanlılığının təmin olunması üçün "İri, orta və kiçik sahibkar istiqamətlərinin təsdiq edilməsi haqqında" qərarilə subyektlərin meyarları müəyyənləşdirilmişdir. Qərara uyğun olaraq bu ildə qeydiyyatdan keçmiş şəxslər sahibkarlıq obyektlərinin 1 faizi iri, 2 % orta, 97 % kiçik sahibkarlardır. İri, orta və kiçik iş sahələri üçün meyarları ilə bağlı aşağıdakı şəkildə Sahibkarlıq subyektlərinin hər üç kateqoriyasına uyğun şəkildə ortalama işçi sayı və illik gəliri öz əksini tapmışdır.

Şəkil 1. Sahibkarlıq subyektlərinin kateqoriyalar üzrə göstəriciləri

Sahibkarlıq subyektlərinin ölçüsünə görə kateqoriyası	İşçilərinin orta siyahı sayı	İllik gəliri
Kiçik sahibkar	25 nəfərədək	200 min manatadək
Orta sahibkar	25 nəfərdən 125 nəfərədək	200 min manatdan 1250 min manatadək
İri sahibkar	125 nəfər və ondan yuxarı	1250 min manat və ondan yuxarı

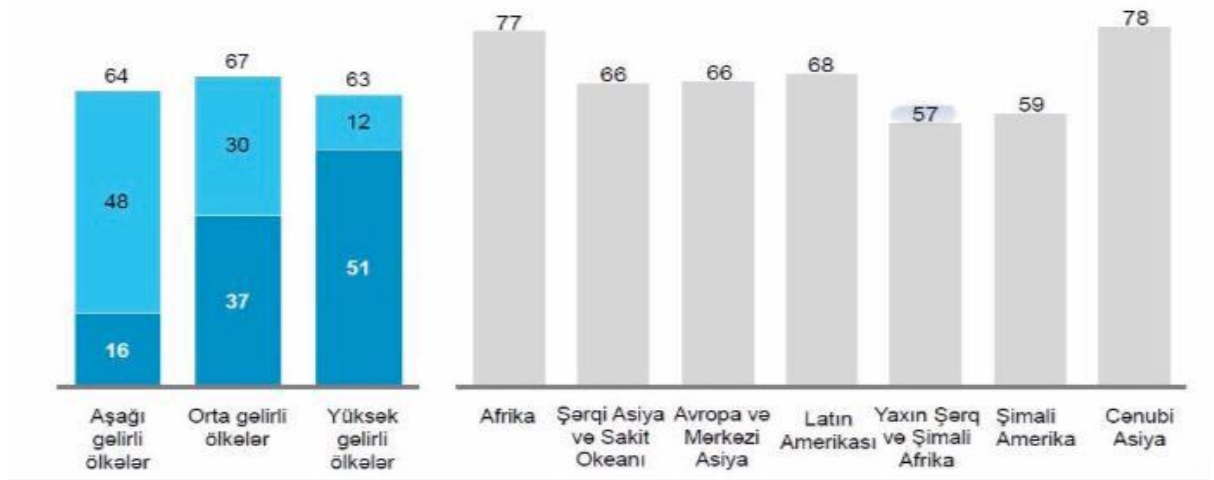
Mənbə: mida.gov.az

Tədqiqatın kiçik və orta sahibkarlığa təsirini qiymətləndirmək üçün qanunvericiliyin təsirinə dair bir iş nəzərdən keçiriləcəkdir. Beynəlxalq iqtisadi əməliyyatların müxtəlif sahələrində dövlət siyasətinin müəyyənləşdirilməsində və milli- regional qərarların qəbul edilməsində və hüquqi layihələrin hazırlanmasında ictimaiyyətlə məsləhətləşmələrin aparılmasının vacibliyini nəzərə alaraq, bu sahədə təşkilati bir qurumun yaradılması imkanları araşdırılacaqdır.

İqtisadi və hüququ layihələrin hazırlanmasını qiymətləndirmək, qanun layihəsinin hazırlanmasına özəl sektoru cəlb etmək, rəylər hazırlamaq və tövsiyələr vermək olacaq. Bu gün bu sahədə sahibkarlıq dünyanın əksər yerlərində iqtisadi inkişaf və məşğulluğun təminatında əsas rol oynayır. Dünya Bankının hesabatı kiçik və orta sahibkarlığın ümumdaxili məhsulda və inkişaf etmiş ölkələrdə məşğulluğun uyğunluğuna aid olaraq əhalinin yarısında çox olduğunu göstərir.

Eyni zamanda, dünyanın inkişaf edən və bu sahədə inkişaf etməkdə olan ölkələr iqtisadi sabitliyi möhkəmləndirmək, rəqabət qabiliyyətini artırmaq və fəaliyyət üzrə sahibkarlığın iqtisadi fəaliyyətini təmin etmək üçün sistemə təciblər görülür. Bu, rəqabət, qiymət sabitliyi, məhsul və xidmətlərin satış qabiliyyətinin artması, iqtisadi tənzimləmə alətlərinin səmərəli tətbiqi, iqtisadi dayanıqlıq və xarici təsirlərin bu ölkələrin bazar sistemə çevik mənimsənilməsi üçün şərait yaradır.

Şəkil 2. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin ümumi daxili məhsul və məşğulluğa təsiri (faizlə)

Mənbə: mida.gov.az

Ölkənin özünə xas kiçik və orta sahibkarlıq firmaları maliyyə vəsaitləri cəlb edərkən, əsasən, kredit təşkilatlarının imkanlarından istifadə etməyə meyillidirlər. Dünyada geniş yayılmış qiymətli kağızlar bazarı alətləri respublikamızda sahibkarlıq firmaları arasında yayılmamışdır. Bununla birgə olaraq bu növ sahibkarlıq firmalarına qoyulan yatırımlar çox məhduddur. Dünya Bankının biznes sahəsinin uyğunluğu üzrə dəyərləndirməni tərkibində birləşdirən illik hesabatlarda da ölkəmizdə sahibkarların kreditə yetərli göstəricisinin son illər azaldığı göstərilmişdir.

Beləliklə, 3 il öncə verilən statistikalar üzrə olan hesabatda ölkəmizdəki kreditin alınmasında asanlıq səviyyəsinə uyğun olaraq, 189 ölkə arasında 118 yerdə qərarlaşmışdır. İndi ölkəmizdə sahibkarlıq subyektlərinin kredit müraciətlərinə rədd səviyyəsi artmaqdadır. Azərbaycandakı bankların kiçik və orta biznes sahiblərinə

kredit verməkdə maraqlı olmamasına əsas verən amillər sırasında aşağıdakıları göstərmək daha uyğundur: Onlar çox kiçik hissəsindən ibarətdir.

Həmin sahədə inkişaf sürəti çox aşağıdır; Sahibkar fəaliyyəti riskli sahədir və tələb olunan məlumatlar risklərin qiymətləndirilməsi üçün kifayət deyildir; Kiçik və orta sahibkar sahəsinə xidmət banklardan daha çox xərc istənilir. Yəni, kiçik və orta sahibkarlığ subyektlərində risk səviyyəsi yüksək olduğuna görə, birləşmələrin hesablarda olduğu kimi, əhatəli sığorta mexanizminin tətbiqi tələb olunur.

Digər bir yol, sahibkarlıq subyektləri maliyyə xidmətlərindən onlayn kanallar vasitəsilə istifadəyə açıq deyillər, ona görə də banklar daha çox filiallar, şöbələr və çağrı mərkəzləri vasitəsilə xidmət göstərməli olurlar; Yuxarıda qeyd olunan səbəblərdən bəziləri əsaslı hesab olunmaya bilər. Qeyd olunanlarla əlaqədar olaraq, sahibkarların fəaliyyətinə yatırım qoyuluşunun təhlükəli olması ilə bağlı müəyyən indikatorlar vardır.

Kreditlər üzrə dərəcələrinin (faizlərin) yuxarı olması da kiçik və orta sahibkar subyektlərinin kredit mənbələrinə əlçatanlığını azaldan xüsusiyyətlərdəndir. Hazırda kiçik və orta sahibkar subyektlərinə kreditlərin ayrılmasında əsas risklər etibarlı məlumat bazasının lazımi səviyyədə olmaması, eyni zamanda bju subyektlərin tələb olunan məlumatları təqdim etməkdə maraqlı olmamasıdır.

Nəticədə, həmin kiçik və orta sahibkarlar maliyyə mənbələrinin axtarılması üçün heç bir əlavə stimula yaranmır. Kiçik və orta sahibkarlığın maliyyə mənbələrindən istifadəsi potensialından bu nəticəyə gəlmək olur ki, onların maliyyə mənbələrindən geniş ölçüdə istifadə etməsi üçün bəzi tədbirlər görülməlidir. Büdcədə sahibkarlığa yatırıma yardımı və fermer təsərrüfatlarına kredit imkanlarına hər il düşünülməli vəsaitin tam formada istifadəsi göstərilməlidir.

Bu, bir yəndən, bu sahibkarların maliyyə mənbələri ilə təminatı səviyyəsi artır, başqa yəndən bu mənbənin maliyyə həcmi artır. Ona görə ki, dövlər büdcəsindən bu sahibkarlara yəndilən vəsait geri qayıtmır, təzədən kiçik sahibkarlığa verilir. Başlıca sektorlara yəndilən borcun illik faiz dərəcəsi mövcud həcmdə saxlanıla bilər, başqa sahələrə yəndilən borcun faizi Milli Bankın faiz dərəcəsinə bərabər təyin edilir.

Bu sahə üzrə sahibkarların maliyyə vəsaitinə tələbatlarının ödənilməsində maliyyə banklarının rolunun artırılması üçün kiçik və orta sahibkarlara kredit verən banklara müəyyən vergi güzəştləri verilməsi, digər həvəsləndirici tədbirlərin görülməsi, bankların respublikanın rayonlarında fəallarının yaradılması, onların kiçik və orta sahibkarlarla iş təcrübəsinin inkişafı əhəmiyyətlidir.

Bu biznes növünün kredit alma imkanlarına kredit təminatı məsələsi əhəmiyyətli təsirlidir. Sahibkarların alınacaq kredit üçün əmanət qoymaqçün əmlakının olmaması yaxud onun azlığı maliyyə qurumlarının onlara borc verməkdən çəkindirilir.

Bu gün dünyada mikrokredit mexanizmlərinin əhəmiyyət dərəcəsi artmışdır. Mikrokredit kiçik firmaların və əhalinin əksər təbəqəsinin sahibkarlığa cəlb edilməsi və onların iqtisadi artımda fəal iştirakında öz rolunu sübut etmişdir. Balaca həcmli borc sxeminin sadəliyi onun bu kreditdən çoxlu istifadəsinin əsasıdır. Yəni, çox sənədlər hazırlamaq lazım deyil, borc almaqda əngəllər azdır. Buna görə respublikada kiçik həcmli kredit prosedurlarının yaradılmasında tədbirlərin görmək məqsəduyğundur.

Kiçik və orta sahibkarların maliyyə mənbələrindən istifadəsinin genişlənməsi sahibkarlar və bütünlükdə əhali tərəfindən borc münasibətinin dəyişməsin tələb edir. Hər kredit alan bazar iqtisadiyyatında borc almaq böyük təhlükə olduğunu bilməlidir. Kredit alanda ondan düzgün istifadə - biznes plan əsnasında düzgün təhlil edilməli, mümkün təhlükələr aşkar olunmalı və uyğun ehtiyat tədbirləri nəzərdə olmalıdır.

Beləliklə, tədqiqatlardan göründüyü kimi, ölkədə kiçik və orta sahibkarlığı təyin edilmiş vəzifələr əksərən yerinə yetirilmişdir. Burada kiçik və orta sahibkarlığının hüquqi bazası uyğunlaşdırılmış və inkişaf etdirilmiş, biznesin tənzimlənməsində gecə irəliləyişlər olmuşdur. Bu sahibkarların regional avadanlıqlarının fəaliyyəti artmışdır. Onlar peşə biliklərinin formalaşmasında mühüm nəticələr qazanmışdır.

Əlavə olaraq, ölkədə hökm sürən makroiqtisadi sabitliyin əmələ gətirdiyi fürsətlərdən kiçik və orta subyekt sahibkarların inkişafının genişlənməsi məqsədləri

üçün bütöv istifadə olunmamışdır. Bu sahibkar sektorunun ölkənin ixracıngücləndirilməsinə və strukturunun təkmilləşdirilməsinə təsiri geniş deyildir. Sahibkarın regional-sahəvi inkişafının indiki səviyyəsi ölkənin mövcud səviyyəsi üzrə uyğun deyil. Yəni indi kiçik və orta sahibkar firmaların 70 faizi Bakı və onun ətrafında yerləşmişdir. Yerli istehsalçılar arasında əlaqələr zəif genişlənilir və kiçik və orta subyekt sahibkarlarının iri müəssisələrin əməkdaşlıq və yayılması zəruri səviyyəyə çatmamışdır.

Dünyada olduğu kimi bizdə də kiçik və orta firmalarının inkişafının inkişaf etdirilməsi, bu bölmənin uyğun bazar sisteminin formalaşdırılması, beynəlxalq mühitə uyğunlaşdırılması, ölkənin iqtisadi problemlərinin həlli yolunda rolunun artırılması dövlətin maliyyə siyasətinin əsas üsullarından birini əsaslandırır. Bu məqsədlə sözügedən sektorun artımına rəsmi kömək tədbirləri çərçəvəsi genişləndirilir və onların ünvanlı olması gücləndirilir.

Prezidentin 18 il öncə imzaladığı fərmanı ilə təsdiqlənmiş ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlıq inkişafının aid proqramda bu reallığın şəklidir. Proqram altı bölməyə bölünür. Proqramın vəzifəsi ölkədə biznes fəaliyyətinin tənzimləməsi sisteminin gücləndirilməsi, kiçik və orta bizneslərin insan mənbəyinin artımı, texnika, maliyyə yardımı mexanizmlərinin dərinləşdirməsi, sahibkarlığın qanuni təminatının və regionlarda sahibkarlığın genişləndirilməsinə uyğun imkan yaradılmasında bu sahibkarlığın inkişafının təminatıdır.

Məqsədlərin icrası üçün aşağıdakıları sinifləndirə bilərik:

- ❖ gənclərin sahibkarlıq fəaliyyətinə hazırlıq sxeminin uyğunlaşdırılması;
- ❖ kiçik və orta sahibkarların beynəlxalq kommersiya əlaqələrinin yasadılmasına və genişləndirilməsinə yardım edilməsi;
- ❖ kiçik və orta sahibkarların istehsal yönümlü fəaliyyətə pul-kredit və yatırımın köməyi formaların inkişaf etdirilməsi;
- ❖ sahibkarlığın bölgə üzrə uyğunluğun inkişaf etdirilməsi
- ❖ daxili yatırımlar ilə əlaqəli birləşən əlaqələrinin inkişafının yaradılması;

- ❖ kiçik və orta sahibkar sahəsində texnoloji inkişafın dəstəklənməsi;
- ❖ sahibkarların hüquq müdafiəsi strategiyasının inkişaf etdirilməsi.

Verilmiş proqramın ilk bölməsi sahibkarlığın dövlət tərəfindən nizamlanmasının inkişafı məsələlərinə həsr edilmişdir. Burada razılıq (lisenziya) tələb olunan biznes növlərinin arasına vaxtaşırı nəzər yetirilməsi və lisenziya sisteminin, kiçik və orta sahibkarlığı sahəsində hazırlanan məhsulların və xidmətlərin inkişaf etdirilməsi; və bu sahə üzrə sahibkarlara məhsulların uyğunlaşmanın həyata keçirilməsi sahəsində üsul və təşkilatın köməyin göstərilməsini, kiçik və orta sahibkarların müəyyən edilməsi meyarlarının inkişaf etdirilməsini, dövlət xərcləri üçün məhsul alışı və işlərin görülməsi üzrə sifarişlərin verilməsini nəzərə tutur.

Kiçik və orta sahibkarların inkişafının maliyyə və yatırım təminatı hissəsi “Qarşılıqlı sığortalama cəmiyyəti haqqında” Qanun layihəsinin tərtib edilməsi, yatırım fəaliyyəti barəsində” qanununun mütərəqqi layihəsinin inkişafı, balaca sahibkarlıq subyektləri üçün sadə sistemlə verginin tətbiqi, müşahidələrinin təhlili və sistemin təkmilləşdirilməsi prosesi, kiçik və orta sahibkarların işində dövlət rüsumların və qeyri-vergi ödənişlərinin tətbiq olunmasının təhlili, vergi siyasətinin bu sahibkarlara rəsmi köməyin digər istiqamətləri ilə birləşdirilməsi, kiçik sahibkarların borcl təminatı sisteminin inkişaf etdirilməsi, kiçik sahibkarlıq sahəsində ipoteka və girov mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi, biznes ilə məşğul olmaq arzusunda olan insanlara, müxtəlif sosial qruplara kiçik miqdarlı kredit cədvəllərinin əmələ gətirilməsi məsələlərini əhatə edir.

Kiçik və orta sahibkarların xarici ticarət fəaliyyətinə yardım sxemlərinin formalaşması, balaca və orta müəssisələrin xarici texnoloji təşkilatlarla iş birliyi qurmalarına yardım göstərilməsi , balaca, orta və iri müəssisələrdə bir-birinin arasında kollobarasiya əlaqələrinin genişlənməsi bildirişi barədə Nazirlər Kabinetinin qərar layihəsinin tərtib olunması, həmin müəssisələrin kooperasiya potensialları barədə məlumat bazasının yaradılması, bu müəssisələr arasında kollobarasiya əlaqələrinin qurulmasına aid metodiki vəsaitlərin hazırlanması, kiçik və orta sahibkar subyektlərinin məhsullarının satış-sərgi mərkəzinin açılması və

onun fəaliyyətinə yardım edilməsi kimi bəndlər proqramının III bölməsinin kiçik və orta sahibkar bölməsində quruluş dəyişiklikləri və texnologiyanın inkişafına kömək bölməsinin məzmunundan ibarətdir.

Proqramın IV bölməsi kiçik və orta sahibkarla texniki yardım və işçi amilinin inkişafıdır. Burada kiçik və orta sahibkarların məlumat təminatı sisteminin yaradılmasının bitirilməsi, kiçik və orta sahibkarların internet iş xidmətlərindən istifadəsinə kömək göstərilməsi, bu sahibkarların internet xidmətlərinin təşkili, onlar üçün informasiya kitablarının nəşri, kiçik və orta sahibkarların tədris mərkəzinin icra edilməsi, sahibkarların təhsili üçün elmi tədris proqramlarının hazırlanması,

Kiçik və orta sahibkarların təhsil üçün tədris istiqamətində dərslərin vəsaitlərinin tərtibi və nəşri, təhsil sisteminin bütün pillələrində sahibkarlıq (biznes) fəaliyyəti əsaslarının tədrisinin təşkil olunması, sahibkarlığın inkişaf müddəalarına uyğun təhsil sisteminin təkmilləşdirilmə aparılması, ordudan kənarlaşan şəxslər üçün sahibkarlığın əsaslarına aid treyning, istiqamətləndirmə və məlumat xidmətinin təşkil edilməsi, sahibkarlıq firmalarının sertifikatı meyarlarının və prosedurların hazırlanması, Bakıda “MDB tərəfdaşlıq” işgüzar kooperasiya forumunun həyata keçməsi, bu sahibkarlıq sektorunun nəzarətinin keçirilməsi, kiçik və orta sahibkarlıq sahəsinin inkişafı barəsində təkrarlanan illik analitik hesabatların tərtibi məsələləri əks olunmuşdur.

Proqram çərçivəsində keçirilən və keçirilməsi nəzərdə tutulmuş olan tədbirlərin xarakteri və miqyasına görə fərqli hissələrindən biri regional sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsini nəzərdə tutur. Bu bölmə respublikamızın yatırım layihələri xəritəsinin yaradılışı, regional-iqtisadi təşviq mexanizmlərinin normativ hüquqi bazasının yaranması və həyata keçirilməsi, dağlıq və sərhədyanı rayonlarda, həmçinin Naxçıvan Muxtar Respublikasında enerji subyektlərinə güzəştli tariflər, əmək haqqının güzəştli əmsallar üzrə qurulması, vergi ödəyəcillərinə qısamüddətli tətillərin və buranın yerli istehsalın gücləndirilməsinə güzəştli kreditlərin verilməsi, rayonlarda evdə iş görənlərə və formalaşdırılması sisteminin yaradılması, hakimiyyəti təşkilatlarının iqtisadi inkişafa, xüsusilə, onlara yardım quruluşunu formalaşması səbəbilə uyğun sənədlərdə müvafiq dəyişikliklərin

edilməsi , yerli özünüidarəetmə təşkilatlarının inkişaf nümunələri sahələrində fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi səbəbilə həmin sahədə uyğun bazanın inkişaf etdirilməsi, bölgə üzrə sahibkarların və bu sahə peşə təşkilatlarının formalaşdırılması, dair normative, hüquqi sənədlərin layihələrinin hazırlanması , bölgələrdə sənətkarlığın bərpası və inkişafı proqramlarının planların icrası həyat fəaliyyətinə,iqtisadi infrastruktur xidmətləri obyektivlərinin reabilitasiyası , inkişafa və bu sahə iqtisadiyyatın uyğunluqlara aid olaraq sahə proqramlarının qurulması və həyata keçirilməsinə yardım göstərməsi,ölkəmizdə texnoloji iş sahəsinin yayılması, sahibkarlığın yerli bazar avadanlıqların firmaları şəbəkəsinin inkişaf etdirilməsi, qaçqın və məcburi köçkünlərin yaşadığı ərazilərində yerli şəraitə uyğun sahibkarlıq fəaliyyəti sahələrinin yaradılması üzrə tədbirləri əhatə edir.

Sahibkarların hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi bölməsində respublikamızın qanunlarına əlavə və dəyişikliklər edilməsi , müqavilə hüquqi normalarının inkişaf etdirilməsi, müqavilə üzrə mübahisələrin məhkəmə vasitəsilə həlli qaydalarının inkişaf etdirilməsi, sahibkarlıq sahəsində nəzarət və yoxlamaların icrası haqqında nazirlər kabinetinin qərarı layihəsinin hazırlanması, nəzarət kitabçalarının tətbiqi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, bu sahə üzrə seriyada kitabların yazılması və çapı, Kiçik və orta sahibkarlıq sistemində sahibkarlara hüquqi xidmətin inkişaf etdirilməsi, sahibkarların ictimai birliklərinin öz üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsinə texniki və təşkilati kömək göstərilməsi məsələləri öz əksini tapmışdır.

Bundan başqa sahəyə dövlət dəstəyinin icrası ilə bağlı olaraq əlavə tədbirlər haqqında ölkəmizin Prezidentinin 1 mart 2005 – ci il tarixli 206 sayılı Fərmanına uyğun olaraq Sahibkarlığın inkişaf fondunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yönündə işlər icra olunur. Bu səbəblə,iqtisadiyyatın dinamik və tarazlı inkişafı, sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyinin artırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığın inkişaf fondunun statusunun və Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığın inkişaf fondunun vəsaitinin istifadəsi qaydalarının inkişaf etdirilir ilə bağlı təkliflər hazırlanaraq aidiyyəti üzrə təqdim olunmuş və

Ölkəmizin Prezidenti İlham Əliyevin 14 il öncə ölkə başçımızın fərmanı ilə qeyd olunmuşdur.

Sahibkarlığın inkişaf fondunun Əsasnaməsinə uyğun olaraq fondun idarə edilməsi üçün müşahidə şurası yaradılmışdır. Müşahidə Şurası Fondun fəaliyyətinə nəzarət edir, vəsaitlərin ölkənin gündəlik həyat fəaliyyəti və iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərin uyğun formada yerləşdirilməsini xarakterizə edir və əsasnamədə nəzərdə tutulan digər tədbirləri həyata keçirir. Fondun yeni qaydalara əsasən hazırda şuranın qərarı ilə ölkənin regionlarında sosial – iqtisadi cəhətdən əsas yöndən əhəmiyyətlidir. İri layihələrin maliyyələşdirilməsinə 3 mln. manatadək vəsaitin ayrılması mümkündür. Bununla yanaşı vəkilliyini daşıyan bankların planlaşdırılma sahəsində uyğun vəsaitlər onların cəmi kapitallarının 150 faizinə qədərini xarakterizə edir.

İri həcmli planların dəyərləndirilməsi zamanı isə bu məhdudiyyət vəkilliyini daşıyan bankların cəmi kapitalların 200 faizindək artırıla bilər. Qaydaya uyğun olaraq kreditlərdən daxil olan faiz məbləğlərinin xüsusi vəsaitlər formasında Sahibkarlığın inkişaf fondu haqqında əsasnamədə qeyd olunan peşə və funksiyaların həyata keçirilməsinə yönəldilir. Kreditlərin sahibkarlıq subyektlərinə verilməsi imkanlarının genişləndirilməsi və etibarlılığının təmin edilməsi məqsədi ilə Sahibkarlığın inkişaf fondunun müşahidə sahəsi tərəfindən təyin edilmiş istiqamətlərə uyğun olaraq ölkəmizin Milli Bankı tərəfindən icazə verilmiş bütün banklar və digər kredit təşkilatları vəkilliyini daşdığı bu təşkilatı sahəsində kreditlərin verilməsində fəaliyyət göstərə bilərlər.

Yəni sahibkarlığın inkişafı üçün müxtəlif tədbirlərin keçirilməsini nəzərdə tutan dövlət siyasətinə əhalinin sahibkarlıqda iştirakının genişləndirilməsi, sahibkarlığın struktur, regional və texnoloji aspektlərinin yaxşılaşdırılması və daxili iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi daxildir. iqtisadi qloballaşma şəraitinə uyğunlaşmaqda bu sahibkarlıq növünün rolunun gücləndirilməsi, kiçik və orta sahibkarların ölkəmizdə cəmiyyətinin həyat fəaliyyətinə aid problemlərinin həllində səmərəliliyinin artırılması, istehsalda yeni məşğulluq yaradılması, məşğulluq strukturunun yaxşılaşdırılması, kiçik və orta sahibkarların ölkənin

ixracatındakı payının artırılması, iqtisadi fəaliyyətin regional quruluşunun yaxşılaşdırılması. Bu, innovasiya funksiyalarının yerinə yetirilməsinə və iqtisadiyyatın bu sahə üzrə iş planı üçün əhəmiyyətli olan orta təbəqənin yaradılmasına səbəb olacaqdır.

Buna görə tədqiqat göstərir ki, sosial-iqtisadi inkişafın hazırkı mərhələsində kiçik və orta sahibkarlıq bölməsinin bazar strukturlarının inkişafı ölkədə bir sıra problemlərin həllinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. İnkişafın bütün mərhələlərində bu məsələnin prioritetliyini qorumaq və kiçik müəssisələrin investisiya imkanlarını artırmaq üçün davamlı və çox yönlü yardım və dövlətin təsirini göstərmək düzgün və zəruridir.

2.3.İqtisadiyyatın inkişafında kiçik və orta biznesin rolunun artırılması

Ölkənin bazar iqtisadiyyatının əsas elementlərindən olan sahibkarlıq kiçik biznes vasitəsilə özünü büruzə verir. Kiçik müəssisələr yaradılmış bazarında ümumi milli məhsulun inkişafı tempinin, quruluşunu və rəqabət mühiti yaratmaq əsas amillərdən biridir.

Respublikamızın bazar şərtlərinə əsaslanan yeni bir iqtisadi sistem yaratmaq üçün tənzimləmə siyasətini izləyən hökumətimiz, kiçik sahibkarlığın formalaşması, həm də inkişafı ilə əlaqədar bir çox məqsədyönlü və sisteməlik tədbirlər tətbiq edir.

Kiçik müəssisələrin mühüm fəaliyyətini təmin etmək üçün dövlətin hesablanmış siyasəti dayanıqlı olmalı, düzgün şəkildə aydınlaşdırılmalı, iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan sahibkarlar arasında planlaşdırılan meyllər ləğv edilməli və bazar prinsiplərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Ölkə inkişafında sahibkarlıq fəaliyyəti mühüm rol oynayır. Sahibkarlığın inkişafına daxili və beynəlxalq amillərdə təsir edə bilər. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişaf meylləri ilə bağlı təfərrüatlar bir sıra beynəlxalq layihələrin hesabatlarında öz əksini tapmışdır. Örnək üçün “DOİNG BUSINESS” layihəsinin 2017 və 2018-ci illərdə ölkəmizdə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar proqnozlarını göstərmək olar. Bu proqnozlar analiz xarakteri daşıyır. İnkişafda olan ölkələr arasında birinci onluq cədvələ daxil olan dövlətlər sırasındadır(www.trend.az/).

Son on ildə Azərbaycanda fəvqəladə artım tempinə baxmayaraq, bəzi iqtisadi problemlər qalmaqdadır. Bunun əsas səbəbi iqtisadiyyatın hələ də neftdən asılı olmasıdır. Neftin qiymətindəki dalğalanma Azərbaycan iqtisadiyyatına da təsir edir. İqtisadiyyatın neft sahəsindən asılılığını azaltmaq üçün bu sahə üzrə inkişafına təsir göstərmişdir. Qeyri-neft sektorunda sahə üzrə inkişafı əsas prioritetlərimizdən biridir.

Özəl sektorun sağlam inkişafı ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əsas amildir. Eyni zamanda, sahibkarlıq icrahatının inkişafı, başqa iş yerləri ilə yanaşı əlavə gəlir mənbələrinin yaradılması üçün əlverişli şərait yaratdı. Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq deyə bilərik ki, kiçik firmalar ümumiyyətlə işçilərin sayı ilə müəyyən edilir.

Planlaşdırılan iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan kiçik iş qrupuna mənsub şəxslər şəxsi heyət, nizamnamə kapitalı, aktiv ölçüsü və dövriyyə göstəricilərinə görə müəyyən edilir. Bununla birlikdə, valyutadakı dəyişikliklər və bir çox başqa səbəblərə görə bölgü işçilərin sayından daha uyğun hesab olunur. İşin müxtəlif istiqamətlərdə bölgüsü istənilən ümumi dünya təşkilat və ya hər bir ölkə tərəfindən müstəqil şəkildə həyata keçirilir. Bu işin effektiv işləməsi üçün imkanlar böyük müəssisələrlə müqayisədə bəzi üstünlüklərə mövcuddur. Həmin üstünlüklərə aşağıdakılar daxildir:

- ❖ -Yerli bazarlara yaxın məsafədə mövcud olması;
- ❖ -Saticıların və ya alıcıların istəklərinə çox bağlı formada uyğunlaşma;
- ❖ -Böyük bizneslə məşğul olan şəxslər üçün uyğun olmayan xırda təşkilatlarla məhsul istehsalının icrası;
- ❖ -İdarəetmənin tək bir məkandan həyata keçirilməsi və bunla yanaşı kəşiməyən idarəetmə səviyyələrinin aradan qaldırılması.

Onun bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılmasında əsas əhəmiyyət kəsb etməkdədir (Hüseynli İ.Q., 2003:s.111):

- ❖ bu sahədə sağlam rəqabət sahəsi yaradır;
- ❖ sahə üzrə quruluşun yaradılmasının əsasında dayanır;

❖ sahənin fəaliyyəti yaradılış bölməsinin inkişaf etdirilməsinə zəmin yaradır;

❖ sahənin uğurlu bacarığı yaradıcılar bölmənin genişləndirilməsində əsaslı formada göstərir;

❖ sahənin fəaliyyəti sayəsində bazar fərli məhsullar və xidmətlərlə zənginləşir.

❖ Onun məntiqi nəticəsi kimi qıtlıq və həmin məhsul anlayışları aradan qalxmış olur;

❖ sahənin biznes fəaliyyəti əsas mənbələrindən uyğun formada istifadə olunmasında əsas əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

❖ Bu sahənin inkişaf etdirilməsi sayəsində iqtisadiyyatın davamlılığı artmış olur.

❖ Bu sahənin sürətli inkişafının həm də həyat fəaliyyəti və iqtisadi vacibliyyət vardır. Sözügedən həmin həyat fəaliyyəti və iqtisadiyyata uyğun olaraq aşağıdakılarla ifadə olunmaqdadır (Hüseynli İ.Q., 2004:s.100):

❖ Yerli təsərrüfat sahəsinə asanlıqla uyğunlaşma qabiliyyəti;

❖ Bu sahibkarlıq fəaliyyətinin çoxluğu aid olma bacarığı;

❖ Qəbul olunmuş qərarların daha formada və cəld icrası;

❖ Bacarıqlarla məşğul olduqları zaman ərzində yaradılış və idarəetmə xərclərinin azlığı;

❖ Firma rəhbərinin öz şəxsi fikirlərinin icrası imkanlarının uyğun olması;

❖ Əsaslı yatırım tələbatının aşağı endirilməsi;

❖ Satışa çıxaran şəxslərin və alıcıların istəklərinə uyğun olaraq az bir zamanda məhsulun forma və əhəmiyyətində dəyişikliklərin icrası bacarıqlarının var olması;

❖ Firma rəhbərinin yaxud şəxsi yatırımın daha çox dövrüyyəsi.

İnkişaf etmiş bəzi ölkələrdə kiçik iş sahəsinin vacibliyini təyin etmək üçün fərqli istiqamətlər, əsas uyğun xüsusiyyətlər təyin edilmişdir. Bu biznes növündə

iqtisadiyyatın oynadığı ən vacib əhəmiyyət kimi məşğulluq və ümumi daxili məhsul payıdır.

Eyni zamanda, ölkədə ticarət fəaliyyəti, xüsusən də kiçik biznesin inkişafı əhalinin maddi imkanlarının artırılmasında və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin təmin edilməsi və inkişafı bazarların müxtəlif növ mallarla zənginləşməsinə və istehlakçıların tələbatlarını ödəməyə müsbət təsir göstərir. Hal-hazırda istehsal prosesində davamlı dəyişikliklər, əhalinin bütün tələbatlarının artması biznesin inkişafında əsas amilə çevrilir.

Qeyd edildiyi kimi, ölkəmiz artıq bazar iqtisadiyyatına tam keçidi təmin etmişdir. Bu iqtisadiyyatın ilk illərində ölkəmizdə yoxsulluq yüksək idi, məhsul və xidmətlərə tələbat yüksək idi və əhalinin ehtiyaclarını ödəmək üçün müxtəlif problemlər meydana çıxdı. Ticarət fəaliyyətinin inkişafı bu problemlərin aradan qaldırılmasında müstəsna rol oynamışdır. Son vaxtlar əhalinin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, yaxşı yaşayış səviyyəsinin təmin edilməsi, gəlirlərin artması və işgüzar fəaliyyətin yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar ehtiyaclar ödənilmişdir.

Dövlətin sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına təsiri onun dəstəyinin forması və səviyyəsi ilə birbaşa bağlıdır. Kiçik sahibkarlığın inkişafı ümumi cəmiyyətin həyat səviyyəsinin inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına xidmət edir.

Müasir dövrdə bununla bağlı, xüsusilə sahə üzrə sahibkarlığa çox səviyyəli dəstək sistemi yaratmaq lazımdır. Belə bir sistemin olmaması kiçik müəssisələrin təşkili və dəstəyində köklü dəyişikliklərin edilməsini çətinləşdirir. Başqa sözlə, idarəetmə sistemi müxtəlif səviyyələrdə pozulur və nəticədə göstərilən məqsədə çatmaq çətinləşir. Effektiv idarəetmə üçün çox səviyyəli biznes idarəetmə sisteminin (dövlət, regional, yerli, biznes) yaradılması daha məqsədə uyğundur.

Ölkəmizdə sahə ilə bağlı bizneslə məşğul olan şəxslərin fəaliyyət formalarının təhlilini icra edərkən diqqət çəkən başlıca məsələlərdən biri də bu sahədə bizneslərinin əsas nəhəng iqtisadi göstəricilərinin təhlilidir. Ölkəmizdə fəaliyyətdə olan bu iş sahiblərinin əsas nəhəng iqtisadi göstəricilərini təhlil etməzdən öncə ölkəmizdə mövcud olan sahə üzrə iş sahiblərinin sayını illər ilə uyğun olaraq təhlil

edək.İndiki dövrdə kiçik və orta sahibkarların bacarıqlarında təyin olunan qədər problemlərin olduğu hər kəsə məlumdur. Tədqiqatımız göstərir ki, bir neçə ilin hesablanmasına da diqqət yetirsək görürük ki, bu sahə üzrə sahibkarlıq ilə məşğul olan şəxslərin sayı yetərli dərəcədə azalmağa başlamaqdadır. Yəni tədqiq etdiyimiz 3 və 4 ili nəzərə alsaq deyə bilərik ki, illərin hesabatlarını qeyd edərək. Bunun üçün aşağıdakı cədvəli istifadə edə bilərik (www.stat.gov.az).

Cədvəl 4-dən də göründüyü kimi ölkəmizdə 2014-cü ildə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin sayı 125497 olmuşdur ki, həmin hesabatında 8450 sayı hüquqi şəxs daxil edilməklə sahibkarlıq fəaliyyətini icra etmiş, 117047 təşkilat isə fiziki şəxslər sahibkarlıq bacarığı ilə məşğul olmuşdur. Bu halda bir il ərzində bu sahə üzrə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin sayı 123647 nəfərə çatmışdır, bu sahə üzrə sahibkarların sayı isə 1850 nəfər olmuşdur.

Cədvəl 4. Azərbaycan fəaliyyət göstərən kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı

Göstəricilər	2014			2015		
	Cəmi	o cümlədən		Cəmi	o cümlədən	
		Hüquqi şəxslər	Fərdi sahibkarlar		Hüquqi şəxslər	Fərdi sahibkarlar
Sahibkarlıq subyektlərinin ümumi sayı	125497	8450	117047	154621	14974	139647
Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı	123647	6600	117047	152367	12720	139647
Orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı	1850	1850	-	2254	2254	-
Göstəricilər	2016			2017		
	Cəmi	o cümlədən		Cəmi	o cümlədən	
		Hüquqi şəxslər	Fərdi sahibkarlar		Hüquqi şəxslər	Fərdi sahibkarlar
Sahibkarlıq subyektlərinin ümumi sayı	191695	20932	170763	169603	23752	145851
Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı	187598	16835	170763	165386	19535	145851
Orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı	4097	4097	-	4217	4217	-

Bundan 5 il öncə isə sahə ilə məşğul olan şəxslərin ümumi sayı 154621 nəfər olmuşdur. Bu sayında 2254 nəfəri orta sahibkarların hesabına, 152367 sayı isə kiçik sahibkarların hesabındadır. 4 il öncəki hesabatlara uyğun olaraq sahibkarların ümumi hesabı 191695 şəxs olmuşdur. Bu miqdarın da 187598 şəxs kiçik sahibkarların hesabı 4097 şəxs isə orta sahibkarlarının payına düşmüşdür. Bu fəaliyyəti göstərən firmaların 20932 vahidi hüquqi şəxs fəaliyyət göstərib, 170763 nəfər fiziki şəxs formasında sahibkarlıq bacarığı ilə məşğul olmuşdur.

Bu ildə bu sahə üzrə fəaliyyətlə məşğul olan şəxslərin miqdarı 16835 şəxs, fiziki şəxslərin miqdarı isə 170763 dəyərində olmuşdur.

Bu ilin göstəricilərinə fikir versək görə bilərik ki, bu fəaliyyət ilə məşğul olan hüquqi şəxslərin miqdarı 4097 vahid olmuşdur, lakin 2016-cı ildə fiziki şəxs heç bir şahid bu fəaliyyət ilə məşğul olmamışdır. Əgər 3 il ərzində eyni hesablamalara nəzər yetirsək görürük ki, bu il 4 il əvvəllə nisbətdə hazırki ildə fəaliyyət ilə məşğul olanların miqdarı 12 faiz azalaraq 169603 şəxs olmuşdur. Bunun da 165386 şəxsi bu fəaliyyət göstərənlərin sayı, 4217 şəxs, orta sahibkarlıq bacarığı ilə məşğul olanlardan ibarətdir. Bu sahibkarların sayı 19535 vahid, orta sahibkarların miqdarı isə 4217 şəxs olmuşdur.

Həmin sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin ümumi miqdarı 145851 şəxs olmuşdur, amma bu fəaliyyət ilə məşğuliyət mövcud olmamışdır. Əgər 2016-cı illə müqayisə etsək, görə bilərik ki, 2017-ci ildə kiçik sahibkarlıqla məşğul olan insanların miqdarındanda azalma mövcud olmamışdır. Bu halında əsas səbəbi olaraq bazarda mövcud olan rəqabətə güc gətirməyən firmalar bazarı tərk etmişdir. Bu illərə fikir versək görə bilərik ki, orta sahibkarların sayında inkişaf göstərilmişdir. Bu halında başlıca səbəbi olaraq kiçik sahibkarlarla rəqabət mübarizəsində qalib gələn firmaların orta sahibkarlara yaradılmasını nümunə göstərmək olar.

Bu cədvəldə (Cədvəl 4) isə 2014-2017-ci illərdə kiçik və orta biznes sahibləri ilə məşğul olan şəxslərin böyük iqtisadi göstəricilərinin təhlili verilmişdir (www.stat.gov.az).

Cədvəl 5-in təhlilindən məlumdur ki, bu ildə sahə üzrə fəaliyyət göstərən biznesləri üzrə yaradılmış əlavə dəyərin həcmi 3157.5 milyon manat, sonrakı il üzrə

3410.1 milyon manat, 2016-cı il üzrə 3587.2 milyon manat və 2017-ci ildə isə 3807.6 milyon manat həcmindədir. Bu ildə sahə üzrə məşğul olan şəxslərlə çalışan işçilərin sayı 254 min nəfər olmuşdur ki, bunun da 85.9 min nəfəri kiçik biznes subyektlərində çalışan işçilərdən ibarətdir, digər 168.1 min nəfər isə orta biznes subyektlərində çalışan işçilərdən ibarətdir.

Cədvəl 5. Kiçik və orta biznes subyektlərinin əsas makro-iqtisadi göstəriciləri

Göstəricilər	2014			2015		
	Cəmi	o cümlədən		Cəmi	o cümlədən	
		Kiçik	Orta		Kiçik	Orta
Yaradılmış əlavə dəyər*, milyon manat	3157.5	2628,0	529.5	3410.1	3000	410.1
İşçilərin sayı, min nəfər	254,0	85,9	168,1	265.4	125.4	140.0
Orta aylıq nominal əməkhaqqı, manat	302.5	301,2	320,1	322,8	311,5	339,9
Əsas kapitalla investisiyalar, milyon manat	2121,2	1220,6	1000,6	2698,6	1564,8	1133,8
Məhsul buraxılışı, milyon manat	4831,2	3666,1	1165,1	5269,6	3884,7	1384,9
Göstəricilər	2016			2017		
	Cəmi	o cümlədən		Cəmi	o cümlədən	
		Kiçik	Orta		Kiçik	Orta
Yaradılmış əlavə dəyər*, milyon manat	3587,2	2928,0	659,2	3807,6	3051,9	755,7
İşçilərin sayı, min nəfər	281,0	100,9	180,1	290,1	101,9	188,2
Orta aylıq nominal əməkhaqqı, manat	338,6	322,2	349,1	352,8	331,5	365,9
Əsas kapitalla investisiyalar, milyon manat	2830,2	1828,6	1001,6	3298,6	2064,8	1233,8
Məhsul buraxılışı, milyon manat	5831,2	4666,1	1165,1	6269,6	4884,7	1384,9

Mənbə: www.stat.gov.az

5 il əvvəlki hesablamalara əsasən sahə üzrə fəaliyyət göstərən şəxslərlə çalışan işçilərin ümumi sayı 265.4 min nəfər olmuşdur. 2016-cı ilin nəticələrinə fikir versək görə bilərik ki, bu ildə sahə ilə əlaqədar məşğul olan şəxslərdə çalışan işçilərin ümumi sayı 281 min nəfər, 2017-ci ildə isə 290.1 min nəfər olmuşdur.

Kiçik və orta biznes firmaları üzrə aylıq qazanc 2014-cü ildə 302.5 manat, 2015-ci ildə 322.8 manat, 2016-cı ildə 338.6 və nəhayət 2017-ci ildə isə 352.8 manat kimi müşahidə edilmişdir. Bu ildə sahə üzrə fəaliyyət göstərən şəxslərdə məhsul buraxılışının ümumi həcmi 4831.2 milyon manat, 2015-ci ildə 5269.6 milyon manat, 2016-cı ildə 5831.2 milyon manat və nəhayət 2017-ci ildə isə bir qədər də artaraq 6269.6 milyon manat səviyyəsində olmuşdur.

III FƏSİL. KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN KREDİTLƏŞDİRİLMƏSİ MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. Kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin kreditləşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Respublikada digər ölkələrdə olduğu kimi kənd təsərrüfatı bölgəsinin dayanıqlı formada inkişafının yaradılmasından dolayı başlıca məsələlərdən biri aqrar sahibkarlığın maliyyə - kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi və bu əsasdan da maliyyə təminatının möhkəmləndirilməsidir.

Azərbaycanda aqrar sahibkarlığın inkişafı sahəsində böyük imkanlar mövcuddur. Həm bitkiçilik, həm də heyvandarlıq sahəsində daxili və xarici investisiya imkanları böyükdür. Aqrar sahibkarlıqda heyvandarlıq sahəsinin inkişaf etdirilməsi əsasən ölkənin tələbatının ödənilməsinin idxalın əvəz edilməsi hesabına təmin ediləcəkdir.

2014-cü ildə idxalın həcmi ölkədə 25419 ton olmaqla istifadə olunan ətin 7,8%-nə bərabər olmuşdur. Ət istehsalını daxili bazar hesabına 14,5%, artırmaq mümkündür. Bu baxımdan ölkədə həm ət, həm də süd istehsalının artırılması ilə daxili tələbatın tam, fasiləsiz ödənilməsi üçün cins ətlik və cins südlük heyvandarlıq komplekslərinin yaradılmasına ehtiyac vardır (www.stat.gov.az).

Ölkəmizin bölgələrinin bu illər ərzində həyat fəaliyyəti və iqtisadi inkişafı proqramı bölgələrdə aqrar sahibkarlığın inkişafının iqtisadiyyatın digər sahələri ilə tarazlığının təmin edilməsi, regionlarda əhalinin sosial rifahı və həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi, ölkə iqtisadiyyatının əsası ilə qeyri-neft sahəsinin hərəkətli inkişafına yönəlmiş tədbirlərin əlaqəli şəkildə həyata keçirilməsi dövlət əhəmiyyətli mühüm məsələlər kimi qiymətləndirilə bilər. Bu proqrama görə ölkədə bütün iqtisadi rayonlar üzrə aqrar sahibkarlığın inkişafının təşkilati-iqtisadi mexanizmi müəyyən olunmuşdur. Bu da kənd təsərrüfatı müəssisələrinin fəaliyyətinin maliyyə nəticələrində özünü büruzə verir.

Kənd təsərrüfatı sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına və onun xüsusiyyətlərinə görə müəyyənləşdirilməsinə ehtiyac var.

Kənd təsərrüfatı sahibkarlığının mövcud halını araşdırmaq və bu halın səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün istehsal dəyəri, satış qiyməti, mənfəət və gəlirlilik səviyyəsi kimi göstəricilər təhlil edilməlidir. Kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyi, xüsusən istehsal maya dəyərini miqyası fərdi sahibkarların fəaliyyətinə ciddi təsir göstərir.

Kənd təsərrüfatı sahibkarlığının maliyyə əsaslarını səciyyələndirən əsas məsələ kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatında sahibkarlığı, xüsusən də onun inkişafının maliyyə tərəflərini əks etdirən çoxsaylı və müxtəliflik göstəriciləridir. Kənd təsərrüfatı sahibkarlığının maliyyələşdirilməsində perspektivli sahələrin seçilməsinin xüsusiyyətləri müxtəlif səviyyələrdə fərqlənə bilər. Bu baxımdan kənd təsərrüfatı sahibkarının aşağı maliyyə imkanları əsas götürülməlidir və kredit vermə prosesində bu amil nəzərə alınmalıdır.

Aqrar sənaye sisteminin hərtərəfli inkişafı üçün icarə xidmətinin yaradılması vacibdir. Kirayə verilən obyekt müflisləşmədən etibarlı şəkildə sığortalınır. Belə bir firma, öhdəliyi ödəmək üçün istənilən vaxt əmlakı yenidən araşdırma qabiliyyətinə malikdir. Bu amil kənd təsərrüfatı sektorundakı sahibkarların kredit lizinqi formasından istifadə imkanlarını genişləndirir. Kənd təsərrüfatı sahibkarlığının xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, səmərəli regional təşkilat maliyyə problemlərində vacib amildir.

Azərbaycan Respublikasının aqrar-sənaye sistemində sahibkarlığın inkişafında qiymət mexanizmindən istifadəni yaxşılaşdırmaq üçün ilk növbədə kənd təsərrüfatı sahibkarlığında texniki vasitələrdən istifadə ən uyğun həlli tapmalı və yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla uyğun maliyyə mexanizmini inkişaf etdirməlidir. İnkişaf etmiş bazarlarda kənd təsərrüfatı bazarının qorunması dövlət siyasətinin vacib aspektidir.

Mütəmadi daxili bazarda sabitlik və bolluq sosial-iqtisadi inkişaf problemlərinin həllinin şərtləri və nəticələridir. Daxili bazarda tarazlı inkişaf əsasən sahibkarlar üçün əlverişli şərait yaratmaqla əldə edilir. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı bazarının qorunmasında dövlət siyasətinin əsas məqsədi yerli malların (biznes və xidmətlər) daxili və xarici bazarlarda onların rəqabət qabiliyyətini

artırmaq, bazar tələbinə uyğun olaraq istehsal strukturunda dəyişiklik etmək üçün şərait yaratmaq, kənd təsərrüfatı bazar münasibətlərinin səmərəliliyini artırmaqdır.

Münasibətlərin inkişafı üçün əlverişli mühit yaratmaq kimi çox vacib problemlərin həllindən ibarətdir. Bu məqsədə çatmaq qabiliyyəti əslində hökumətin optimal qiymət siyasətini həyata keçirmək üçün istifadə edə biləcəyi alətlər və mexanizmlər, habelə orta və uzunmüddətli perspektivdə optimal istehsal və satış strukturunun yaradılması üçün görülən tədbirlər ilə sıx bağlıdır.

Dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkibində aqrar bazarın qorunmasının aşağıdakı istiqamətləri vardır:

❖ bütün subyektlərin iqtisadi fəaliyyəti üçün ayrı-ayrı bazarlar səviyyəsində, o cümlədən həmin bazarları formalaşdıran sferalarda bərabər və normal rəqabət mühitinin yaradılması;

❖ həm böyük səviyyədə, həm də kiçik səviyyədə iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması məqsədi ilə idxal-ixrac əməliyyatlarından və digər vasitələrdən geniş istifadə olunması;

❖ əmtəəlik məhsul yaradılışı ilə əlaqədar olan bütün təsərrüfat formalarının fəaliyyətinin dəstəklənməsi (maliyyə, texniki, material resursları ilə təminat və s.) və onlar arasında inteqrasiyanın stimullaşdırılması (Hüseynli İ.Q.,2005:s.70).

Aqrar sahibkarlığın inkişafında maliyyə-kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsinin təşkilati-iqtisadi problemlərinin həllində maliyyə intizamı mühüm şərt hesab edilir. Kreditdən istifadə edən aqrar sahibkarlıq subyektləri digər məsələlərlə bərabər verilən kreditin və onun faizinin vaxtında qaytarılmasını təmin etməlidirlər.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri əsasında inkişaf edən ölkələrdə kredit təşkilatlarının aqrar sahibkarlığın dəstəklənməsində artan fəallığı müşahidə olunur. Kənd təsərrüfatının kreditləşdirilməsi və inkişafı layihələrinin reallaşdırılması üçün Dünya Bankının təsis etdiyi “İcraçı Kredit Agentliyinin” aqrar sahəyə kredit ittifaqları xətti ilə vəsait ayırmaları artır (www.ia-az.net).

Kənd təsərrüfatının riskli xarakteri, sahibkarlığın start vəziyyətində maliyyə vəziyyətinin arzu olunan səviyyədə olmaması, bankların aqrar sahəyə zəif marağı, burada çalışanların qarşılıqlı yardım birlikləri yaratması zərurətini ortaya qoymuşdur.

Aqrar sahibkarlıq fəaliyyətində alınmış kredit məbləği öz təyinatına uyğun olaraq istifadə olunmalı, üzvlər tərəfindən kreditin vaxtında geri qaytarılmasını təmin etməlidir.

Bu baxımdana aqrar sahibkarlığın inkişafında aşağıdakılar zərurət təşkil edir:

- ❖ Aqrar sahibkarın banka və ya hər hansı təşkilata borcu varsa, kredit üçün müraciət etməzdən əvvəl həmin borclar ödənilməlidir.
- ❖ İqtisadiyyatın aqrar sahəsində dövlət tənzimlənməsinin üstün cəhətləri bu sahədə sahibkarlığın kreditləşdirilməsində böyük əhəmiyyət daşıyır.
- ❖ Kənd təsərrüfatının iqtisadi rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsi aşağı olması da sahənin kreditləşdirilməsinə öz təsirini göstərir.

Kənd təsərrüfatında kredit münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi zərurəti əsasən məhsul istehsalı ilə onun satışı müddətlərinin bir-birinə uyğun gəlməməsi ilə əlaqədardır (Hüseynli İ.Q., 2005: s.70). Son vaxtlar kənd təsərrüfatı istehsalının xərclərinin artması, maliyyə mənbələrinin olmaması və yüksək kredit dərəcələri nəticəsində gübrələrin və zəhərli kimyəvi maddələrin istifadəsi minimuma endirildi.

Kənd təsərrüfatı istehsalını kredit olmadan təsəvvür etmək çətindir. Kredit kənd təsərrüfatı məhsullarının yaradılışının və satışının bütün mərhələlərini əhatə etməli, istehsalı sabitləşdirməli və təsərrüfatların maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına şərait yaratmalıdır.

Kənd təsərrüfatı istehsalı əsasən təbii amillərlə əlaqədardır. Buna görə bəzi illərdə kənd təsərrüfatına yararsız hava şəraiti ölkənin bu və ya digər bölgəsində baş verir, bəzi hallarda təbii fəlakətlər baş verir. Belə bir vəziyyət kənd təsərrüfatı məhsullarının azalmasına və ya itkisinə, satış mənbələrinin azalmasına, iqtisadi və maliyyə vəziyyətinin pisləşməsinə, istehsalın gələcək inkişafına, xüsusən kapital qoyuluşuna mənfi təsir göstərir.

Gözlənilməz hadisələr nəticəsində yaranan zərərləri ödəmək üçün xalis gəlirin müəyyən hissəsini ehtiyat fonduna ayırmaq məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Kənd təsərrüfatı sahibkarlığı, xərclərin davamlı artması, uyğun bazar infrastrukturunun olmaması, istehlakçıların aşağı ödəmə tələbi, əlaqəli sahələrdə inhisarçılıq və s. ilə xarakterizə olunur. Məhsul satışı, adekvat büdcə maliyyəsinin olmaması və s. əlavə maliyyələşməyə ehtiyacın artması ilə əlaqədar çətinliklər. Bütün bunlar rəqabət qanunlarını və bazara uyğun olaraq maliyyə siyasətini tələb edir.

Kənd təsərrüfatı sahibkarlığının inkişafının mexanizmini araşdırmaq nəticələrini ümümləşdirmək olar ki, ölkədə kənd təsərrüfatı sektorunun mövcud maliyyə vəziyyəti çox çətinidir və məqsədyönlü kənd təsərrüfatı kredit sistemini tələb edir. Emal sənayesinin yenidən qurulması, yeni istehsal təşkilatlarının istifadəyə olunması bu müəssisələrin xammal tələbatını xeyli artıracaqdır. Bu vəziyyətdə fərdi sahibkarlar müəssisələrin xammal ehtiyaclarını ödəmək üçün kənd təsərrüfatının fərqli sahəsinə investisiya qoymaqda daha çox maraqlı olacaqlar.

Mövcud bank sistemi ilə birlikdə kənd təsərrüfatı kredit kooperativlərinin yaradılması kənd təsərrüfatı sektorunun kredit ehtiyaclarının ödənilməsində mühüm rol oynaya bilər. Kredit kooperativləri yüz ildən çox bir çox ölkədə maliyyə-kredit sisteminin nüfuzlu sektoruna çevrilmişdir. Kənd təsərrüfatı sektorunda iqtisadi strukturların səmərəli fəaliyyətinin təmini üçün kənd təsərrüfatı banklarına borc verən kommersiya banklarının dövlət subsidiyaları mexanizmi hazırlanması və tətbiq edilməsi məqsədəuyğun hesab olunur.

Əksər inkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatında gəlirlərin artırılması üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə olunur və kənd təsərrüfatı və sənaye məhsulu qiymətləri arasındakı bərabərsizlik aradan qaldırılıb. Bazar iqtisadi münasibətləri şəraitində qiymət tənzimləmə tədbirləri kənd təsərrüfatı sahibkarlarının təsərrüfat fəaliyyətlərində, xüsusən iqtisadi yollarla, yəni dolay yolla geniş tətbiq olunur. Dolay tənzimləmə vasitələri ilk növbədə iqtisadi metodlardır.

Bunlara vergitutma tənzimlənməsi, gəlirlərin artırılması tədbirləri, kredit siyasəti, gömrük siyasəti, amortizasiya dərəcələrinin müəyyən edilməsi, pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi və digər tədbirlər daxildir. İstehsal infrastrukturunun

yaradılması və müasir tələblərə uyğunlaşdırılması üçün şərait yaradır. İnkişaf etmiş ölkələr təcrübəsindən görürük ki, dövlətin kənd təsərrüfatı sahibkarlığına verdiyi maliyyə dəstəyi tədbirləri kənd təsərrüfatına təsir göstərən emal sənayesini əhatə edərsə, səmərəli nəticələr verə bilər.

Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatında, emal sənayesində və xidmətlərdə qiymət münasibətlərini tənzimləmək, kənd təsərrüfatının texniki ehtiyatlarına investisiya qoymaq, toxum istehsalını inkişaf etdirmək və inkişaf etdirmək, heyvandarlığı inkişaf etdirəcək təsərrüfatlar yaratmaq, istehsalda ən son elmi və texnoloji inkişafın tətbiqini təşviq etməlidir. Bu sahə ilə əlaqədar olan məhsulların dəyərləndirilməsi və uyğunlaşdırılması uyğunlaşdırılması kompleks tədbirlər sistemini əks etdirməlidir.

Kənd təsərrüfatı sahibkarlığının maliyyə sağlamlığı dövlətin kənd təsərrüfatı məhsulu qiymətlərinin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Maliyyə sağlamlığı dünyanın bəzi inkişaf edən ölkəsində dövlət qiymət tənzimlənməsi önündə duran əsas vəzifədir. Xüsusilə istehsal həcmi daha yüksək olan kənd təsərrüfatı müəssisələrində maliyyə borclarının yenidən qurulması, kredit borclarının toplanması və güzəştli şərtlərlə verilən kreditlərə tətbiq olunan faiz dərəcələrinin azaldılması dövlətin kənd təsərrüfatı siyasəti çərçivəsində həyata keçirilir.

Kənd təsərrüfatı sahibkarlarını büdcə vəsaiti ilə dəstəkləmək və istehsal proseslərinin maya dəyərinin azaldılması nəticəsində kənd təsərrüfatı sahibkarı daxili və xarici bazarlarda daha münasib qiymətlərlə, yəni minimum qiymətlərlə məhsul təklif edəcəkdir çünki istehlakçıların alıcılıq qabiliyyətini artırır .

İnkişaf etmiş ölkələrdə hökumət istehsal proseslərinin nəticələrinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmək üçün qiymət təşviqi funksiyalarından istifadə edir. Kənd təsərrüfatı sahibkarlığında qiymət təşviqi funksiyaları kənd təsərrüfatı istehsalçılarının iqtisadi və maliyyə fəaliyyətlərinə də ciddi təsir göstərir.

Respublikamızda aqrar sahənin dayanıqlı inkişafının maliyyə təminatının möhkəmləndirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri kimi kənd təsərrüfatı istehsalçılara verilən dövlət yardımının həcmi artırılmalıdır. Aqrar sahənin dayanıqlı

inkişafında dövlət yardımının rolunun inkişaf etdirilməsi səbəbi ilə aşağıdakı tədbirlərin icrası məqsədəuyğundur:

- ❖ aqrar sahəyə subsidiyaların verilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- ❖ maliyyə yardımının verilməsində differensial yanaşmaların tətbiqi və dünya ölkələrinin təcrübəsindən istifadə edilməsi.

Nəticə etibarilə aqrar sahibkarlığın formalaşması və inkişaf etdirilməsində dövlətin maliyyə-kredit siyasəti əsas yer tutur. Bu baxımdan aqrar sahibkarlara həm yerli, həmçinin beynəlxalq təşkilatların maliyyə yardımı sisteminin təşkili işinin yaxşılaşdırılması məqsədyönlü xarakter daşmalıdır (Əlirzayev Ə.Q., 2000:s.400).

3.2. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi

Dünya ölkələrində sahibkarlıq fəaliyyətinin strukturuna nəzər salsaq görərik ki, əksər ölkələrdə sahibkarlıq fəaliyyəti üç əsas təbəqəyə bölünmüşdür. Həmin təbəqələr isə aşağıdakılardan ibarətdir (Əlirzayev Ə.Q., 2000:s.400):

- ❖ Kiçik;
- ❖ Orta;
- ❖ İri.

Lakin 2017-ci ilin dekabr ayında bu sahə üzrə qanunda bir sıra dəyişikliklər edilməsi haqqında ölkəmizin qəbul olunmuş qanuna əsasən, sahibkarlıq subyektləri kiçik, orta və iri sahibkarlıq ilə məşğul olan şəxslərə bölünmüşdür. Bu haqda ölkəmizin qeydə almış olduğu bu dəyişikliyə əsasən, kiçik, orta və iri sahibkarlıq ilə məşğul olan şəxslərin bölgüsü uyğun olaraq təşkilat tərəfindən uyğunlaşdırılır.

Ölkəmizin nazirliyinin 2018 – ci ildə qeydi qaldığı kiçik, orta və iri sahibkarlıq ilə məşğul olan şəxslərin bölgüsü istiqamətlərinin təsdiq edilməsi haqqında qanuna uyğun olaraq əsasən kiçik, orta və iri sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin bölgüsü istiqamətləri bu cədvəllə təsnifləşdirilmişdir.

Cədvəl 6. Mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarları

Sahibkarlıq subyektlərinin ölçüsünə görə kateqoriyaları	İşçilərin orta siyahı sayı (nəfər)	İllik gəlir (ig) (min manat)
Mikro sahibkar	1 – 10	$ig \leq 200$
Kiçik sahibkar	11 – 50	$200 < ig \leq 3\ 000$
Orta sahibkar	51 – 250	$3\ 000 < ig \leq 30\ 000$
İri sahibkar	251 və ondan yuxarı	$30\ 000 < ig$

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>

Nazirlər Kabinetinin bu qərarına əsasən deyə bilərik ki, işçilərinin sayı 1-10 nəfər olan və il ərzində qazancı 200 min manatdan az olmayan şəxslərin mikro, işçilərinin sayı 11-50 nəfər arası olan və illik qazancı 200 min manatdan yüksək, lakin 3 milyon manata qədər olan sahibkarlıq subyektlərinə kiçik, işçilərinin sayı 51-250 nəfər olan və illik gəliri 3-30 milyon intervalında olan sahibkarlıq subyektlərinə orta və nəhayət işçilərinin sayı 251 şəxsdən çox olan və illik qazancı 30 milyon manatdan artıq olan müəssisələr isə iri sahibkarlıq subyektləri hesab olunur.

Bu cür fəaliyyətin ən çox yayılmış formaları böyük və kiçik müəssisələrdir. Beləliklə, iqtisadi inkişaf səviyyəsində heç bir müəssisə bazarda mövcud rəqabətə tab gətirə bilməz. Belə bir iqtisadi mühitdə rəqabət qabiliyyəti olmayan müəssisələr bazardan çıxır və ya yeni sahibkarlara yol verməlidirlər.

Ümumiyyətlə, iqtisadi inkişafa təsir edən əsas amillər kiçik və orta müəssisələrdir. Çünki dediyimiz kimi, istənilən dövlətin iqtisadiyyatı rəqabətə söykənir. İri müəssisələr nisbətən kiçik və ya orta müəssisələri rəqabət şəraitində udduqları üçün iqtisadiyyatda mərkəzi sistemlərin formalaşması sürətlə baş verə bilər, bu da müxtəlif bazar tiplərinin inhisarına və inhisarçı bazarların yaranmasına səbəb olur. İnhisarçı bazarlarda, aid olduğu üzrə, iqtisadi sahədə bir insanın əlində cəmləşir və nəticədə qiymətlərin süni şəkildə yaranmasına səbəb olur.

Qiymətlər bazarda tələb və tələb əsasında formalaşmasa, inhisarçı qiymətlər bazarlarda üstünlük təşkil etməkdə davam edir. Bu baxımdan dövlət hər iqtisadi inkişafa nail olmaq istəyən ölkələrdə orta və geniş miqyaslı ticarət fəaliyyətlərini dəstəkləyir. Beynəlxalq ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, kiçik şirkətlər çox vaxt işçilərin sayına görə müəyyən edilir. Ümumiyyətlə, əsasən iqtisadi

bacarıqla məşğul olan şəxslər iş sinifinə mənsub şəxslər şəxsi heyət, nizamnamə kapitalı, aktiv ölçüsü və dövriyyə göstəriciləri ilə müəyyən edilir.

Bununla birlikdə, valyutaların dəyişməsi və digər səbəblərə görə bölgü işçilərin sayından daha məqsədəuyğun hesab olunur. Qeyd etməm lazımdır ki, əmək bölgüsü istənilən ümumi dünya təşkilat yaxud da hər bir ölkə tərəfindən müxtəlif əsaslara görə aparılır.

Ölkəmizin bu sahə üzrə məşğul olan şəxsləri seçmək və yaxud işçilərin sayı və illik dövriyyə göstəriciləri əsasında təyin olunur. Yəni bu üsullar ilə əlaqədar :

- ❖ Sənaye və tikinti sahəsində çalışanların sayı 40 şəxsdən və illik mübadilə 200 min manatdan az olmayan;
- ❖ Kənd təsərrüfatı sahəsinin fəaliyyət sahəsində çalışanların miqdarı 15 nəfər və illik planın həcmi 100 min manatdan az olmayan;
- ❖ Topdansa satış fəaliyyətini icra edən təşkilatlarda işçilərin sayı 10 nəfərdən və planın həcmi 300 min manatdan az olmayan;
- ❖ İqtisadiyyatın fərqli sahələrində çalışan və işçilərinin miqdarı 5 nəfərdən və planın həcmi 100 min manatdan az olmayan təşkilatlar kiçik sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər və ya da bu sahə üzrə iş görən təşkilatlar hesab olunurlar.

Təşkilatların həcmi fərqli sahənin uyğun xüsusiyyətlərindən, bu sahənin texniki vəziyyətindən, həm də fəaliyyət sahəsinin uyğunluğundan asılıdır. Bu tip sahələr vardır ki, onlar yuxarı əmək bacarığı və yatırıma malik olur. Ona görə də belə həcmli təşkilatların yaradılması bu tip işlə müqayisədə daha uyğunsuzdur (Əlirzayev Ə.Q., 2000:s.400).

Bu biznesin uyğun dərəcədə fəaliyyət göstərməsi bacarıqları böyük iş fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərlə müqayisədə bəzi üstünlükləri mövcuddur.

Həmin üstünlüklər bunlardır:

- ❖ Daxili bazarlara yaxın məsafədə olması;
- ❖ İxrac edən şəxs yaxud alıcıların istəklərinə uyğun formada uyğunlaşma;

❖ Böyük biznes sahibləri üçün uyğun və faydalı olmayan kiçik hissələrlə məhsul yaradılışının mümkünlüyü;

❖ İdarəetmənin tək formada icrası və kəşiməz idarəetmə səviyyələrinin aradan qaldırılması.

❖ Bu işin görülməsi və onun inkişafı iqtisadiyyatın möhkəmləndirilməsində əsasdır

Yəni :

bu işlə məşğul olan şəxslərin etibarlı rəqabət vəziyyəti mövcud olur;

bu işlə məşğul olan şəxslərin yeni iş yerlərinin açılması üçün onlara zəmin mövcud olurr;

❖ bu işlə məşğul olan şəxslərin quruluşu yaradılmasının formasında mövcud olur;

❖ bu işlə məşğul olan şəxslərin satış sahəsinin inkişaf etdirilməsinə zəmin yaradır;

❖ bu işlə məşğul olan şəxslərin satış sahəsinin bacarıqlı fəaliyyəti icraçılar bölmənin inkişaf etdirilməsində əsaslıdır;

❖ bu işlə məşğul olan şəxslərin bacarıqları sayəsində bazarda fərqli məhsullar və xidmətlərlə formalaşır və onun məntiqi yekunu kimi azlıq və eyni məhsul düşüncələri ləğv olmuş olur;

❖ bu işlə məşğul olan şəxslərin satış bacarıqlarını inkişaf etdirməsi əhəmiyyətlidir;

❖ bu işlə məşğul olan şəxslərin yerli məhsul mənbələrindən uyğun istifadə etməsində əsaslı dərəcədə əhəmiyyətlidir.

İş imkanlarının inkişafı sayəsində iqtisadiyyatın bağlılığı və davamlılığı inkişaf edir. Bəzi alimlərin düşüncələrinə əsaslanaraq, bu iqtisadi formaya keçmiş ölkələrdə kiçik iş bacarıqlarının inkişafı həmin ölkələrdə yeni formanın yaranması yaxud yeni iqtisadi formada yayılması əsasında durur.

Həmin iş sahəsinin çox inkişafının həm də cəmiyyətin həyat fəaliyyətində də əhəmiyyəti vardır. Danışılan bu uyğunluq aşağıdakılarla qeyd olunur:

❖ Daxili təsərrüfat sahəsinə asanlıqla uyğunlaşma qabiliyyəti;

- ❖ kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin azadlığa sahib olması;
- ❖ Qəbul olunan qərarların yüksək sürətlə və cəldliklə yerinə yetirilir;
- ❖ İqtisadi bacarıqla əlaqədar zaman ərzində yaradılış və idarəetmə xərclərinin azlığı;
- ❖ Şəxsin yaxud da təşkilatın rəhbərinin özünə xas düşüncələrinin icrası;
- ❖ İlkın yatırım tələbatının aşağı endirilməsi;
- ❖ Müştərilərin, təşkilatın və alıcıların istəklərinə uyğun olaraq az bir zaman ərzində məhsulun quruluş və keyfiyyətində dəyişikliklərin olunması şəraitinin var olması;
- ❖ Sahibkar və ya şəxsi yatırımın daha çox fəaliyyəti.

İnkişaf etmiş ölkələrdə bu sahənin vacibliyini təyin etmək üçün fərqli sitiqamətlər, əsas olaraq təyin edilmişdir. Sahənin iqtisadiyyatda oynadığı vacib rol kimi məşğulluqda və ümumi daxili məhsulda nisbəti əsasdır (Əlirzayev Ə.Q., 2000:s.400).

Ölkədəki işgüzar fəaliyyət, xüsusən də kiçik biznesin inkişafı əhalinin gəlirlərinin artmasında mühüm rol oynayır. Hal-hazırda istehsal prosesində davamlı dəyişikliklər, əhalinin istələrinin artması biznesin inkişafında əsas amilə çevrilir.

Qeyd olunduğu üzrə, ölkəmiz demək olar ki, bazar iqtisadiyyatına tam keçidi təmin etmişdir. Bu iqtisadiyyatın ilk illərində ölkəmizdə yoxsulluq, mal və xidmətlərə tələbat yüksək idi və əhalinin ehtiyaclarını ödəmək üçün müxtəlif problemlər meydana çıxdı. Ticarət fəaliyyətinin inkişafı bu problemlərin aradan qaldırılmasında müstəsna rol oynamışdır. Son vaxtlar əhalinin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, yaxşı yaşayış səviyyəsinin təmin edilməsi, gəlirlərin artması və işgüzar fəaliyyətin yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar ehtiyaclar ödənilmişdir.

Ölkəmizdə dövlət tərəfindən 2003-2005-cu illər üçün kasıblığın minimum endirilməsi və iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar olaraq bəzi dövlət proqramları təsdiqini tapmış və həmin qeyd olunan proqramda iş imkanlarının inkişafı üzrə dövlət siyasətinin başlıca istiqamətinə yönləndən biri kimi qeyd olunmuşdur. Tədqiq

olunmuş doğru dövlət siyasətinə uyğun olaraq ölkədə kasıblıq həddinin qeyd olunan dövr ərzində 49 faizdən 29 faizə enmişdir. Ölkəmizdə nazirliyin 12 il öncə qeyd olunan illik hesabatında kasıblıq həddi bir az daha azalaraq 19 faiz həcmində qeyd olunmuşdu (“Müəssisələr haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu -1996).

Bu illər ərzində ölkəmizdə kasıblığın azaldılmağı və ardıcıl formada inkişaf proqramında bir çox fəaliyyət sahələrinin əsaslı müdafiəsi və başqa sahələrdə görülən işlərin uğurla icrası buna əsasdır. İcra olunan əsaslı işlər sayəsində, 2016 – cı ilin ilk günündən etibarən ölkədə kasıblıq həddi 12 il öncəylə nisbətdə 4 dəfə azalaraq 5 faiz həcminə enmişdir .

Kiçik sahibkarlığın inkişafı bölgələrin inkişafında da əsaslıdır. Beləliklə, bölgələrdə kiçik müəssisələrin yaradılması və ya kiçik sahibkarlığın inkişafı üçün şərait yaradılması yeni iş məkanlarının yaradılmasıdır. Buna görə kiçik müəssisələrin yaradılması üçün bölgələrə üstünlük vermək daha yaxşıdır. Beləliklə, bölgədəki işsizlik səviyyəsi Bakıdan yüksəkdir.

Bölgələrdə yüksək işsizlik yekun etibarı ilə mərkəz şəhərlərinə köçməsinə səbəb olur. Nəticədə, Bakı və Sumqayıtda demoqrafik vəziyyət artır, sosial-iqtisadi problemlər artır. Lakin bölgələrdə kiçik müəssisələrin yaradılması sosial gərginliyi aradan qaldıracaq və məşğulluğu təmin edəcək və bölgələrdə maddi vəziyyətini yaxşılaşdıracaqdır.

Ölkə prezidentimizin 6 il öncə imzaladığı fərmanda və qəbul etdiyimiz proqramda keçid iqtisadiyyatına keçdiyimiz əks olunmaqdadır. Bu proqram yaranmış iqtisadi vəziyyətdə ölkənin bütün ərazisində işgüzar mühitin mövcud olmasına, yatırım qoyuluşunun inkişaf etdirilməsinə, qeyri-neft bölməsinin, məşğulluğun və kasıblıq həddinin azaldılmasına istiqamətləndirilmişdir (Əlirzayev Ə.Q., 2000:s.400).

Ölkəmizin gündəlik həyat fəaliyyətinə aid dövlət siyasətinin basılıca istəti orta və uzunmüddətli əsaslara uyğun olaraq ölkənin, həm də onun fərqli bölgələri üzrə əhalinin yaşam vəziyyətinin uyğun formada inkişafı, əhali bərabərsizliyi və kasıblıq həddini azaltmaq, iqtisadi inkişaf sahəsinin artırılmasının yaradılmasından ibarətdir.

Qeyd olunan proqramın önündə duran vacib vəzifə ölkə əhalisinin fəaliyyətini inkişaf etdirmək üçün beş il müddətində 600 min əlavə iş məkanlarının açılmağı qeyd olunmuşdur. Proqrama əsasən bölgələrdə çox miqdarda bu sinifdən olan təşkilatlar tikilib və fəaliyyət göstərməkdədir. Həmin təşkilatların fəaliyyəti bərpa olunmuşdur. Bu təşkilatların bərpası ilə əlaqədar olaraq 730 mindən çox yeni iş məkanı açılmışdır.

Sahə üzrə fəaliyyətin ölkə iqtisadiyyatında rolunu çox qeyd edirlər. Onun ümumi məzmununda hər bir ölkənin iqtisadiyyatında əhəmiyyəti çox vacibdir. Misal üçün, bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə bu sahibkarlıq növünün əhalinin məşğulluğunda və ölkələrin ümumi daxili məhsul nisbəti 50 faizdən çoxdur. Türkiyə Hesablama İnstitutunun hesablamalarına uyğun olaraq, ölkənin istehsal sahəsində bu təşkilatların sayı 3 milyon həcmindədir. Ümumi təşkilatların miqdarı 98 – 99 faiz həcmindədir. Yaponiyada çalışan əhalinin $\frac{3}{4}$ - dən çoxu kiçik və orta sahibkarlıq firmalarında çalışır (www.smb.gov.az).

Adı çəkilən ölkələrin çoxu dünyanın bəzi tanınmış etiketlərinin vətəni sayılmaqla yanaşı, həm də elm, texnika şəbəkələri hesab olunur. Əksər peşəkarlar deyirlər deyirlər ki, əgər bu təşkilatlar ölkədə elmi-texniki inkişafın və istehsal imkanının səviyyəsini müəyyən edirlərsə, Kiçik və orta sahibkarlığın ölkədəki iş həyatının ən kütləvi forması kimi ölkənin gündəlik həyat və iqtisadi dayanıqlılığını və inkişafını yaradır. Lakin belə də deyirlər ki, ölkəmizdə bu sahə üzrə fəaliyyətin ölkə iqtisadiyyatında rolu axır zamanlar inkişaf etməsinə baxmayaraq, müasir dövrdə də istənilən səviyyədən uzaqdadır. Ancaq bunu deməyimiz yetərlidir ki, ölkədə kiçik təşkilatlar vasitəsilə ərsəyə gələn məhsul ümumi daxili məhsulun 6 faiz aşığıdır.

Dünyanın əksər inkişaf etmiş ölkələr bu sahə üzrə fəaliyyəti dəstəkləyir. Türkiyədə bu sahənin inkişafı vədəyərləndirməsi ilə əlaqədar təşkilatda mövcuddur – Bu təşkilat sahə üzrə çalışan şəxslərə dəstək göstərməkdədir. (www.smb.gov.az). Həmin təşkilat sahə üzrə çalışan şəxslərlə və təşkilatlarla əlaqədar \ dövlətin iqtisadi siyasətinin yaranmasında çox əhəmiyyətlidir. Hazırda kiçik və orta sahibkarlıqla

bağlı məsələlərlə ölkəmizdə də, nazirlik və onun tərkibində olan təşkilatlar fəaliyyət göstərməkdədir.

Amerikda XX əsrin 50-ci illərindən etibarən prezident yanında kiçik biznes sahəsi ilə əlaqədar inzibati sistem yaradılmışdır. Bu təşkilatın başlıca məqsədi dövlətin həmin sahədə siyasətinin icrasıdır, Ölkə tərkibində 100 nümayəndəlik və 4 mindən çox şəxs fəaliyyət göstərir. Amerikanın sahə haqqında qanununda qeyd olunur ki, ölkə ərazisində yaşayan şəxslərin həyat fəaliyyəti və onun təhlükəsizliyinin qorunmasında kiçik və orta sahibkarlar daim dəstəkləməlidir (www.smb.gov.az).

Qısa olaraq deyə bilərik ki, iqtisadi yöndə bu dərəcədə uğur qazanan ölkələrin təcrübələri belə deməyə zəmin yaradır ki, bu sahə üzrə sahibkarların inkişafı ölkə üçün vacib əhəmiyyətə malikdir.

Ölkənin iqtisadi yöndən azadlığı, əhəmiyyətli olub, həqiqi azad sahibkarlığın nümunəsi və həqiqi iqtisadiyyatda ağırlığı ilə uyğundur. Beləliklə, birinci növbədə deyək ki, Avropada bu sahədə fəaliyyət 99 faiz həcmindədir. Ölkəmizdə bu göstərici 13 faiz həcmindədir.

Avropada orta bizneslə məşğul olan firmalar kiçik təşkilatlar işçi sayı 10 şəxsdən az, illik qazanc isə 2 milyon euroya kimi olanlar sayılır. Kiçik həcmli firmalarda işçi sayı 50 nəfərdən az olmayan, illik qazanc 10 milyon Euroya kimidir.

Türkiyədə KOBİ sinifləndirmə aşağıdakı kimidir :

- ❖ Kiçik təşkilatlar işçi sayı-0-10dək, illik qazanc -1 milyon TL-dən az (təxminən 340000 dollar),
- ❖ Kiçik təşkilatlar işçi sayı-50 nəfərdən az olanlar və qazanc 2012-ci ildəki dəyişikliklərlə 8 milyon TL-dən azdır
- ❖ Orta həcmdə biznes böyüklüyündəki firmalarda işçi sayı 250 nəfərdən az, qazanc isə 40 milyon TL-yə kimidir

Respublikamızda isə bu ayırım müəyyən qədər çətinləşdirilib və sahələrə uyğun olaraq fərqliləşdirilibdir. İlk öncə şəxslər üzrə şəxs ayırımı ilə məsələ çətinləşdirilib. Digəri isə Avropa, Türkiyə və çox ölkələrdəki tək formada sadə siniflənməsi kimi deyil sahələr ilə əlaqədar fərqliləşdirilmişdir.

İstənilən ölkənin inkişafının əsasında sahə ilə bağlı fəaliyyətin icra olunan təşkilatların fəaliyyəti mövcuddur. Yəni, ölkənin daxili büdcəsinin yaradılmasında bu sahədə çalışan şəxslərin də əsas rolu vardır. Bundan fərqli olaraq isə bu sahibkarlıq növü ilə məşğul olan şəxslərin çoxluğu əhalinin fəaliyyət göstərdiyi iş yerləri ilə təminatında əsas vasitə hesab olunur. Bu səbəbdən də Azərbaycan Respublikası bu sahə üzrə fəaliyyət göstərən subyektlərinin fəaliyyətinə kömək proqramları icra etməklə bu sahənin formalaşmasının, eləcə də bu subyektlərinin qarşısında dayanan bəzi problemlərin yox edilməsinə köməklik etməklə onların iş imkanlarının bərpasını təmin edir.

Ölkəmizdə bu sahənin inkişafı ilə bağlı olaraq uyğun hədəflər artıq müəyyənləşdirilib. Belə ki, ölkə rəhbərinin bu sahə ilə əlaqədar 2016 – cı ildə imzaladığı fərmanda da, görə bilərik ki, bu sahəyə qayğının artması göstərilir. olunmuşdur.

Qeyd etməliyik ki, yol xəritəsi bu tip sahibkarlarda iqtisadi fəaliyyətlərin və inkişafının qısa, orta və uzunmüddətli üstünlüyündə əsas yönlərini təyin etmişdir. Həmin sənəd bu ilin sonuna kimi uyğun göstərişdən, 2025-ci ilə kimi olan zaman üçün uzunmüddətli yanaşmadan və 5 il sonraya kimi zaman üçün hədəf yanaşmadan ibarətdir. Uyğun yol xəritəsində 2016-2020-ci illərdə inkişaf uyğunluğu və tədbirlər planında ancaq müvafiq dövrü üçün uyğun məqsəd və hədəflər deyil, həm də bu illər ərzində qarşıya qoyulmuş istəklərə çatmaq üçün təyin olunan əsas qrafik icra olunacaq tədbirlər qeyd olunmuş və tədbirlərin adı, əsas icraçıları, nəticə göstəriciləri və həqiqi icra zəamını göstərilib.

Ölkədə kiçik və orta sahibkarların inkişafı ilə bağlı olaraq uyğun yol xəritəsində təyin olunan uyğun məqsədlərə nail olmaq və uyğun imkanlardan daha sərfəli istifadəni yaratmaq yönündə aşağıdakılar uyğun hədəf kimi təyin olunub (www.smb.gov.az):

- ❖ uzun zaman tsiklində kiçik və orta sahibkarların Azərbaycanın ümumi daxili məhsulə təsirini inkişaf etdirməkdən dolayı ölkədə iş mühitinin və uyğunlaşdırıcı bazanın daha da mükəmməlləşdirilməsi;

❖ kiçik və orta sahibkarlıqla məşğul olan şəxslərin dayanıqlı birləşməsinin yaradılması yönündə maliyyələşmə mənbələrinə sərfəli və uyğun çıxışın yaradılması;

❖ ölkənin pul ehtiyatlarının inkişaf etdirilməsi və ölkədə istehsal olunan malların ümumi dünya uyğunluğunun yaradılması səbəbilə kiçik və orta sahibkarların işlərinin beynəlmilləşdirilməsi və xarici bazarlara çıxış imkanlarının inkişaf etdirilməsi;

❖ peşəkar işçi qüvvəsinin yaradılmasına və kiçik və orta sahibkar ilə məşğul olan şəxslərin bacarıqlarının inkişafına xüsusi şəraiti yaratmaqla, bölgə üzrə bazarlarda dəyərli məhsul və xidmətlər təklifinin artması;

❖ kiçik və orta sahibkar fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin rəqabət qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsindən dolayı yatırıma istiqamətlənmək, bu sahə ilə əlaqədar tədqiqat və inkişaf fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi.

Ölkənin yol xəritəsində qeyd olunur ki, əsas fəaliyyət ölkəmizdə kiçik və orta sahibkar sahələri ilə məşğul olan şəxslərin münasibətdə qanunvericilik bazasının inkişaf etdirilərək maliyyə və vergi siyasətinin artırılması təsirinin inkişaf etdirilməsi, maliyyə mənbələrinə uyğunlaşmanın inkişafı, texniki və məlumat bazasının inkişaf etdirilməsi və kiçik və orta sahibkar sahələri ilə məşğul olan şəxslərin ərazi üzrə uyğun formada yerləşdirilməsi, daxili bazarın müdafiəsi, bazar avadanlıqlarının inkişaf etdirilməsi, əsas sənədlərin əldə olunmasında pəncərə prinsipinin tətbiq edilməsi, həmin sahəni nümayiş etdirən şəxslər arasında birgə fəaliyyətin inkişaf etdirilməsi formasında istiqamətlərə yönəldiləcək.

Ölkəmizdə bu sahə üzrə fəaliyyət göstərən şəxslərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı olaraq olaraq təşkilat yaradılmışdır. Bu təşkilatın əsas sahəyə dövlət dəstəyini yaratmaq onların bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. Təşkilatın önünə qoyulmuş əsas vəzifələr və fəaliyyət istiqamətlərinə toxunan sədr bildirib ki, birinci istiqamət motivasiya tədbirləri ilə bağlıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Aparılmış araşdırmalar göstərir ki, aqrar sektorunun maliyyə sağlamlaşdırılması dövlətin önündə duran əsas xüsusiyyətdir. Xüsusilə, daha çox istehsal həcminə malik olan kənd təsərrüfatı müəssisələrində onların maliyyə borclarının restruktizasiya edilməsi, kredit borclarının silinməsi, alınmış kreditə görə faiz dərəcələrinin güzəştli şərtlərlə azaldılması dövlətin aqrar siyasəti çərçivəsində reallaşdırılır. Təbii ki, məhdud resurslar vəziyyətində kənd təsərrüfatı istehsalının iqtisadi uyğunluğunun artırılması mühüm strateji əhəmiyyətə malikdir. Əslində kənd təsərrüfatında resursların məhdudluğu sahənin spəsfik xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Bundan əlavə kənd təsərrüfatının investisiya cəlbediciliyinin aşağı olması ölkənin digər sektoru ilə müqayisədə adı çəkilən sahədə başlıca fondların fiziki və mənəvi cəhətdən yeniləşməsi imkanlarını məhdudlaşdırır. Beləliklə də kənd təsərrüfatında resursların məhdudluğu özünü aşkar şəkildə biruzə verir. Odur ki, məhdud resurslar şəraitində kənd təsərrüfatında infrastruktur sisteminin müasir tələblərə cavab verməsi zəruridir.

Digər bir yöndən isə sahibkarlıq bacarıqlarına dövlət dəstəyinin yuxarı səviyyədə olması, burada sinifləndirmənin qarşısını almaqla birgə olaraq onlarla öz fəaliyyətlərini icra etməyə şərait yaratmışdır. Yəni dövlət dəstəyi alan sahibkarlar isə rəqabət mübarizəsində başqa rəqib təşkilatlarla eyni imkanlar daxilində öz fəaliyyətlərini icra edə bilirlər.

Dünyada inkişaf etmiş ölkələrin çoxunda kiçik və orta sahibkarlıq bizneslərinin iqtisadi inkişafının və məşğulluğun təminatının əsas yolları mövcuddur. Yəni, Dünya Bankının məlumatlarına uyğun olaraq bu ölkələrdə bu sahibkarlıq növünün ümumi daxili məhsul və məşğulluqdakı hissəsi uyğun olaraq 50 və 60 faizdən çoxdur. Demək, dünyanın inkişaf etməkdə olan ölkələri də iqtisadi dayanıqlılığın inkişaf etdirilməsi, rəqabət qabiliyyətliliyin inkişaf etdirilməsi və iqtisadi fəallığın təminatından dolayı bu sahibkarlığın inkişafı yolunda uyğun tədbirlər icra olunur. Yekun etibarı ilə rəqabətli bazar yaranır. Bu hal bazarda tələb-təklif yaranmasına və dəyərləndirməsinə gətirib çıxarır. Təkliff olunan mal və xidmətlərin

rəqabətqabiliyyətlinin yüksəlməsinə, iqtisadi tənzimləmə alətlərinin təsir formasına, iqtisadiyyatın dayanıqlılığına və xarici təsirlərin çevik formada uyğunlaşmasına zəmin yaradır. Elə bu səbəblərdən hazırkı dünyəvi mühitdə inkişaf etmiş və bu yöndə olan ölkələr kiçik və orta sahibkarlığa uyğun olaraq iqtisadiyyatlarının böhranlara çevik uyğunlaşmasına zəmin yaradır.

Dissertasiya işinin təhlili sırasında gəldiyimiz nəticələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

Türkiyə təcrübəsinə əsasən demək olar ki, bu sahə üzrə ölçülü sahibkarlıq fəaliyyət sahəsi ilə məşğul olan şəxslər üzrə təhlükə formasının yuxarı olması onların maliyyə mənbələrinə çıxış imkanlarını dayandırır. Bununla əlaqədar olaraq, Türkiyədə bu sahibkar firmalarının dəyərləndirilməsi ilə bağlı olaraq zəmanət fondunun mövcudluğu, əmanətlərin sığortalınması və s. kimi xas olan yanaşma tətbiq olunur;

Türkiyə dövləti sözügedən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin dəyər zəncirlərinə aid etməklə yanaşı, tanınmış təşkilatların istehsal etdikləri məhsulların fərqli birləşmələrinin qurucusu kimi fəaliyyət göstərməsinə kömək məqsədilə fərqli icraatlar olunur. Belə ki, geniş sahədə yayılan firmalar daxili məhsullarının birləşmələrinin demək olar ki, çox hissəsini dünyanın fərqli ərazilərində olan bu sinifdən olan təşkilatlara sifariş verməklə satışını icra edirlər. Bu səbəblə də, fəaliyyət sahəsi ilə məşğul olan şəxsləri beynəlxalq dəyər zəncirində yuxarı əlavə dəyər yaradan bölmələrin iştirakçısına döndərirlər.

Bu sahibkarlıq sahələri ilə məşğul olan şəxslərə göstərilən dəstəyin doğru formada dormada sinifləndirilməsinin təminatı və sərfəli vəziyyətin yaradılması səbəbi ilə dünyanın bəzi ölkələrində kiçik və orta sahibkarlara xidmət edən mərkəzləşdirilmiş təşkilat yaradılır. Həmin sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər bazarlarda öz yerlərinin qorunub saxlanılması və satış xərclərinin azaldılması səbəbilə sinifləndirmələr yaradırlar. Beləliklə bu sinifləndirmələr vasitəsilə kiçik və orta firmaları daxili xərclərinin uyğunlaşdırılması hesabına ölçü təsirinə səbəb olurlar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Abbasov M. (2005), Azərbaycan dünya iqtisadiyatına inteqrasiya yolunda, “Elm” nəşriyyatı. Bakı, 340 s
2. Allahverdiyev V., Qafarov S., Əhmədov M.(2007), Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı, 564 s.
3. AR DSK.(2011), Müstəqil Azərbaycan. Bakı, 640 s.
4. Azərbaycan sahibkarlığının inkişafının bazar mexanizmləri. (2008),Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu. “Elm”, Bakı, 300 s
5. Ə.Ş.İmanov.,(2009), “Kiçik sahibkarlıq”, “ Elm” nəşriyyatı, Bakı, 333 s.
6. Əlirzayev Q.,(2000), “Azərbaycanda sahibkarlıq : inkişaf problemlərinin həlli üsulları”, “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 400 s.
7. Hüseynli İ.Q.,(2009), Azərbaycanca kiçik biznesin inkişafının cari vəziyyəti və perspektivləri. “ Elm” nəşriyyatı, Bakı, 435 s.
8. İsmayılov H., Qasımova F.(2008), Sahibkarlığın əsasları., “MMA”, Bakı, 602 s
9. Qasimov H., Nəcəfov M.(2009), İnnovasoyalar : yaranması, yayılması və inkişaf prespektivləri, “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 94 s
10. Manafov N.(1997) ,Sahibkarlığın nəzəri və praktiki məsələləri, monoqrafiya, “Zaman” nəşriyyatı, Bakı, 322 s
11. Muradov Ş.M.(1999), “Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində məşğulluq və işsizlik problemləri. Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə uyğun qurulması və tənzimlənməsinin sosial – iqtisadi və hüquqi problemləri”, “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 432 s
12. Müasir mərhələdə Azərbaycan sosial – iqtisadi inkişafının əsas meylləri (məqalələr toplusu).(2000), Buraxılış I –IX, Bakı, 351 s .
13. Nadirov A.A.(2000), “Azərbaycan Respublikasının bazar iqtisadiyyatına keçidin və ümumdünya təsərrüfatına inteqrasiyasının bəzi aspektləri”, Azərbaycan EA – nın xəbərləri, “İqtisadiyyat” seriyası, №1, Bakı, 136 s.

14. Yaqubov.S.M., Sadiqov M.M.,Əliyev.Ə.İ.,(2001), 1990–2000-ci illərdə “Azərbaycan iqtisadiyyatı: inkişaf meyli strategiyası və problemləri”, Bakı, 326 s.

15. Z.F.Məmmədov. (2012), “Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul kredit sistemi”. Bakı, 123 s

İngilis dilində:

1. "A History of British Banknotes". britishnotes.co.uk.
2. "A short history of overdrafts"(2013), eccount money.
3. "Bank of England"(2014), Rulebook Glossary.
4. "How Banks Make Money"(2011), The Street.
5. Bank of England statistics and the book "Where does money come from?", by the New Economics Foundation. p. 47
6. Goldthwaite, R. A. (2014) Banks, Places and Entrepreneurs in Renaissance Florence, Aldershot, Hampshire, Great Britain, Variorum
7. Hoggson, N. F. (2013) Banking Through the Ages, New York, Dodd, Mead & Company.
8. Macesich, George (2000). "Central Banking: The Early Years: Other Early Banks". Issues in Money and Banking. Westport, Connecticut: Praeger Publishers (Greenwood Publishing Group). Retrieved 2009-03-12. The first state deposit bank was the Bank of St. George in Genoa (1407) p. 42
9. Morton, Julius Sterling (2000). The Conservative. Albuquerque, p.346
- 10.Martim (2015). Notes and Queries. London: George Bell. p. 431.
- 11.Pejic, Igor (2019). Blockchain Babel: The Crypto-craze and the Challenge to Business (1st ed.). Kogan Page.
- 12.Richards. The usual denomination was 50 or 100 pounds, so these notes were not an everyday currency for the common people

Rus dilində:

1. Банки // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 2007.

2. Банкир // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 2001-2003.
3. Ю. И. Коробов.(2007), 3.Банковские операции, М.: Магистр, 446 с.
4. А. Н. Азрилияна, М.,(2004), Большой экономический словарь, 6-е изд., под ред. «Институт Новой Экономики».
5. Братко А. Г. (2006), Банковское право (теория и практика).
6. Ермаков С. Л., Беляев М. К.(2008), Банковское дело: занимательно о сложном. — М.: Вершина, 288 с.
7. Залшупин А. С.(2004), Энциклопедия банковского дела. — СПб, 346 с.
8. Капаева Т. И.(2006), Учёт в банках. — М.: ИНФРА-М, 576 с.
9. Лаутс Е. Б.(2008), Рынок банковских услуг: правовое обеспечение стабильности. — М.,
- 10.Ольхова Р. Г. (2008), Банковское дело: управление в современном банке. — М.: КноРус, 288 с.
- 11.Островская О. М.(2001), Банковское дело. Толковый словарь. — М.: Гелиос АРВ, 400 с.
- 12.Е. П. Губина, П. Г. Лахно.(2010) Предпринимательское право РФ / Под ред— М., Норма,.
- 13.Фредерик Мишкин.(2006), Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков = The Economics of Money, Banking and financial market. — 7-е изд. — М.: «Вильямс»,. 880 с.
- 14.Яснопольский Л. Н. Банковая энциклопедия. — Киев, 2004—1916. — 2 т.

İnternet mənbələri:

1. <https://az.trend.az/business/3045086.html>
2. <https://www.trend.az/business/economy/2973836.html>
3. www.banco.az
4. www.banknews.az
5. www.edf.gov.az

6. www.fins.az
7. www.ia-az.net
8. www.smb.gov.az
9. www.stat.gov.az

CƏDVƏLLƏRİN SİYAHISI

Cədvəl 1. Sahibkarlığın inkişaf fondu tərəfindən aqrar sahədə sahibkarlıq subyektlərinə verilən güzəştli kreditlər.....	32
Cədvəl 2. 31.03.2019-cu il tarixinə “İcraçı Kredit Agentliyi” tərəfindən verilmiş kreditlər.....	33
Cədvəl 3. İKA tərəfindən kənd təsərrüfatı və s. fəaliyyət təyinatlı verilən güzəştli kreditlərin həcmi və şərtləri.....	33
Cədvəl 4. Azərbaycan fəaliyyət göstərən kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı.....	50
Cədvəl 5. Kiçik və orta biznes subyektlərinin əsas makro-iqtisadi göstəriciləri	51
Cədvəl 6. Mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarları.....	59

ŞƏKİLLƏRİN SİYAHISI

Şəkil 1. Sahibkarlıq subyektlərinin kateqoriyalar üzrə göstəriciləri.....	35
Şəkil 2. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin ümumi daxili məhsul və məşğulluğa təsiri (faizlə).....	36